Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың информел-политиктиг сөзүү

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 65 (15285) ◆ 1994 чылдың апрель 21, четверг ◆ Солунга ат салган шага 19.30 ↓↓Садар өртээ 60 рубль.

Тыванның авиабүдүрүлгезин хуужудуп турда кылдынган хоойлужудулга хажыдыышкыннарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

№ 139 Кызыл хоорай. 1994 чылдың апрель 19.

Ажык хевирниң «Тыванның авиашугумнары» акционер нитилелдиң күш-ажылчы коллективиниң ол нитилелдиң акцияларына хааглыг бижидилгениң түнелинге төпшээрешпейн турар дугайында хомудалының талазы-биле Тыва Республиканың Чазаанын, Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитединиң болгаш Тыва Республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызының төлөөлекчилериниң чоруткан хыналдазының үезинде күштүг бооп турар хоойлужудулганың шыңгыы хажыдылгалары илереттинген.

Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди ол бүдүрүлгени хуужудар дугайында шиитпирни хүлээп ап тура Россия Федерациязының Чазааның доктаалдарында болгаш Россия Федерациязының Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитединиң айтыышкыннарында көрдүнген негелделерни күүсетпээн.

Бүдүрүлгеге тургустунган ажылчын комиссия «РСФСР-ге күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунун 17 үүлүн база «Күрүне болгаш муниципалитет өнчүзүн хуужударын дүргедедир дугайында» Россия Федерациязының Президентизиниң 1992 чылдың январь 29-та № 66 Чарлыын хажыды ооң устав ёзугаар капиталының хемчээлин шын эвес берген, ында 38 млн. рубль түнүг карылгалар, кыска база узун хуусаалыг салыышкыннары көргүстүнмээн. Чижээ, 1992 чылдың июнь 26-да «Тыва кредит» коммерция банкызынга 6 млн. рубль салдынган, 1991 чылда «Тыва соцбанк» коммерция банкызынга 200 мун рубль, «Тыва-Тур» ассоциацияже 50 мун рубль үлүг далыырларын шилчиткен. Россия Федерациязының Президентизиниң 1992 чылдың июль 1-де № 721 Чарлыының 19 пунктузун ёзугаар хуужудулга талазы-биле ажылчын комиссия (даргазы А. В. Марцеха) Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитединиң Тывада девискээр эргелери бүдүрүлгени хуужудар дугайында түнелди ооң тус чер рынокунда колдап турар байдалын барымдаалавайн берген.

«РСФСР-ге күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» Хоойлуга дүүштүр акционер нитилелдиң капиталынга акцияларны садып алырда хамаатылар, бир эвес оларның салыышкыннары айда алыр шалыңның хоойлу ёзугаар доктааткан эң адаккы хемчээлинден 500 катап азы 540 мун рубльден ажып турар болза, үндүрүг инспекциязынган шынзыдылга көргүзер ужурлуг. А. В. Марцеха хааглыг бижидилге үезинде бодунуң орулгаларының бадыткалын көргүспейн 975 акцияларны 1675,5 мун рубльге садып алган.

«Тыванның авиашугумнары» АН-ниң устав ёзугаар капиталында 8,6 млн. рубль түнүг болган эт-хөреңгини үнелеп көөрге амгы үеде ында күрүне өнчүзүнүң үлүү чүгле 11 хуу болган. Тыва Республиканың национал байлаа чидиртинген, ол чүгула объектини эргелеп башкарарынга салдар чок апарган, ол бүгү националдар аразында харылзаалардың, республикада политиктиг болгаш экономиктиг байдалдың чидигленирингe чедирип болур.

Тыванның авиабүдүрүлгезинiң удуртукчузу (А. В. Марцеха) саң-хөө чурумунуң каржы хажыдыышкыннарын кылган. 1992 база 1993 чылдарда акционер нитилелди бүрүткээринге чедир күрүне акша-хөреңгилериниң күсели биле 2859 хуужудулга чектерин 12,3 млн. рубльге садып алган, а ол үр хуусаалыг саң-хөө салыышкыны болур байдалды 1992, 1993 чылдарның отчеттарынга көргүспээн.

1992 чылдың дургузунда 42 миллион рубль түнүг каражалыг болза-даа, авиабүдүрүлгениң удуртулгазы акша-хөреңгини коммерциялыг тургузугларга оларны деткинри-биле чарыгдаар чоруктарны болдуруп турган. Ол акша-хөреңги хостуг турбаан, а авиасөөртүлгелерниң бот-үнезинiң болгаш авиабилеттерниң өртээниң улгатканындан тургустунган турган. Шак ынчаар, «Сибирь-чээлизи» деп коммерция банкызының депозидинге 171 миллион рубль салдынган турган, ол чорук Тыва Республиканың Национал банкызының «Сибирь чээлизи» деп банкыга 300 миллион рубль түнүг чиигелдериг чээли салганының механизми-биле дөмей бооп турар. Ооң-биле чоорту ол акша-хөреңгини хууда кижилерге шилчидиптеринге таарымчалыг байдалдарның белеткеттинип турганы ол.

Тыва Республиканың Чазаанын 1993 чылдың июнь 8-теги 210 дугаарлыг «Ажылагый чорудулгазының рынок арга-хевирлериниң байдалдарында Тыванның авиабүдүрүлгезинiң ажылының дугайында» доктаалының негелделерин А. В. Марцеха күүсетпээн, хуужудулга дугайында хоойлужудулганың каржы хажыдыышкыннары болган. Бүдүрүлгеде саңхөө байдалының баксыраашкыны уламчылавышаан, пассажирлер болгаш чүк сөөртүлгезинiң хемчээли эвээжеп, ажылдап турарларның саны кызырлып, объектилериң санитарлыг байдалы баксыраап, коллективте таарымчалыг мораль-психологтуг амыдырал байдал хандыртынмайн турар.

Амгы үеде күштүг бооп турар хоойлужудулга дүүштүр монополист бүдүрүлгелер хуужудулга эрткен соонда азы ооң чоруттунуп турарының үезинде эде тургустунуп болур ужурлуг. Чижилгелиг, адаанажылгалыг байдалды тургузары-биле Тыва авиабүдүрүлгенiн баазазынга, ылангыя тус чернiн агаар шугумнарының талазы-биле альтернативтиг бүдүрүлгени тургузары ажыктыг бооп болур турган.

Шак ындыг байдал чүгле Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар күрүне комитединиң, ооң даргазы турган Я. В. Сарбааның талазындан хоойлужудулганы каржызы-биле хажыткаными ның түнелинде эвес, харын-даа Чазак Баштыңының оралакчызы, үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа сайыды Н. Б. Дьяковтун ону көскүзү-биле сула салып, амдажыткаными дан, Чазак Баштыңының бирги оралакчызы, Күрэткүркомның ажылын аайлап-башкарып турар В. Б. Салчактың кошкак контролюндан тургустунуп кээр аргалыг болган.

Республиканың национал эт-хөреңгизин чидирерин болдурбас болгаш агаар-биле пассажирлер база чүк сөөртүлгезинiң албаныңың буурап дүжерин болдурбас сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар күрүне комитединiң даргазы Я. В. Сарбааның кылган частырыглары дээш албан-дужаалындан хостатканын болгаш Тыванның авиабүдүрүлгезинiң хуужудулгазының үезинде харыысалга чок чоруун көргүскен комитет ажылдакчылары — дорт күүседикчилер хемчег алдыртканын өөренип көргеш, кеземче көргүзериниң ол хемчеглери-биле кызыгаарлаттынар.

2. Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар күрүне комитединге 3 хонук дургузунда Тыва Республиканың Юстиция яамызы-биле кады Тыва Республиканың Дээди арбитраж судунче Тыванның авиабүдүрүлгезин хуужутканының талазы-биле актыларны күш чок деп көөрүнүң дугайында негелде билдириишкинни киирерин дагзыр.

3. Россия Федерациязының Монополияга удур политика болгаш чаа экономиктиг структураларны деткииринiң талазы-биле күрүне комитединiң Тыва девискээр эргелелинiң начальниги Э. Х. Меңниг-оолга Тыванның авиабүдүрүлгезин хуужудар дугайында айтырыгны чугаалажып көрүп турар үеде тоомча чок, ужур эдерткен хамаарылгалыг болганын;

Тыва Республиканың үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа сайыды Н. Б. Дьяковка Тыванның авиабүдүрүлгезин хуужудуп турар үеде контроль чок болганын айтыр.

4. Тыва Республиканың Күрэткүркому Россия Федерациязының Монополияга удур политика болгаш чаа экономиктиг структураларны деткииринiң талазы-биле күрүне комитединiң Тыва девискээр эргелели-биле кады чижилгелиг, адаанажылгалыг байдалды тургузар сорулга-биле Тыванның авиабүдүрүлгезинiң эт-хөреңги комплекизинден альтернативтиг бүдүрүлге тургузары-биле күрүне үлүүн ангылаарының айтырыын шиитпирлээр.

Тыванның авиабүдүрүлгезин хуужудуп турар үеде устав ёзугаар капиталче киртинмээн социал-амыдырал хандырылга адырларының объектилерин болгаш чуртталга фондузун доктааттынган чурум ёзугаар Кызыл хоорайның муниципалитет өнчүзүнге дамчыдып бээр.

Стратегтиг ужур-дузалыг объектилерни күрүне биле Тыванның авиабүдүрүлгезинiң кады ажыглаарының негелде байдалдарын ажылдап кылыр.

5. Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарарының талазы-биле күрүне комитеди, Россия Федерациязының Санхөө яамызының Тыва Республика талазы-биле контроль-ревизия эргеледи, Күрүненiң үндүрүг инспекциязы, Россия Федерациязының федералдыг контразведка албаныны Тыва Республика талазы-биле эргелели Тыванның авиабүдүрүлгезинiн 1992, 1993 чылдарда саң-хөө-ажыл-агый чорудулгазының ревизиязын чоруткаш, ооң түнелдерин 1994 чылдың май 16-га чедир киирер. Ревизиянын түнелдери-биле Күрүненiң эт-хөреңгизин эргелеп-башкарарының талазы-биле күрүне комитеди А. В. Марцеханы Тыванның авиабүдүрүлгезiнiң директорунун албан-дужаалынга ажылдалып болурунун чогумчалыынын дугайында айтырыгны катап сайгарып көөр.

6. Ук доктаалдың күүсеттинип турарын контрольдаарын Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазаанын Администрациязының контроль эргелелинге онаар.

Ш. ООРЖАК.

(Төнчүзү. Эгези № 64 «Шында»).

Кызыл хоорайның муниципалитет эт-хөреңгизин эргелеп башкарар комитединiң аукцион болгаш конкурс дамчыштыр саткан бүдүрүлге, тудуг черлериниң (объектилерниң) ДАҢЗЫЗЫ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Объектилер ады	саткан үези	баштайгы өртээ	чагыг саны	киржикчилер саны	саткан алыс өртээ	конкурс азы аукцион	садып алыкчылары	национал состав	өнчүүнүң амгы зээни
49. «Артыш» кафе, Паротурбинная кудумчузу, 6.	1993.VI.25.	215500	1	1	215500	аукцион	«Аленушка» хуу бүдүрүлге, Садковкина Л. А.		«Аленушка» хуу бүдүрүлге, Садковкина Л. А.
50. «Шөлчүгеш» кафе, Найырал кудумчузу, 18.	1993.XII.30	180000	4	3	1800000	аукцион	«Садыг сервис» кооператив, Голышев П. И.		«Садыг сервис» кооператив, Голышев П. И.
51. «Гриль-бар», Кочетов кудумчузу, 6.	1993.VI.04	30000	5	5	3500000	аукцион	«Хендерге» ХКЭ, 100% В. А. Даржаа тыва		«Хендерге» ХКЭ, Даржаа Вера Александровна
IV. ЧЕДИР КЫЛДЫНМААН ТУДУГЛАР									
52. Московская кудумчуда 50 олуттуг кафе	1993.II.25.	2680000	3	3	23000000	аукцион	«Алаш» арат ажыл-агый		«Алаш» арат ажыл-агый.
53. Хоорайның чөөн талакы девискээринде универсам	1993. февраль 25-те	3302000	1	1	13145000	аукцион	«Саайлы» деп хуу бүдүрүлге		«Саайлы» хуу бүдүрүлге, Сандю С. Ш.
54. Кочетов кудумчузунда «Огонек» кафеге немей тудуг	1993.IX.13.	2190000	1	1	4380000	аукцион	«Бойдус» хуу бүдүрүлгеге дорт саткан		«Бойдус» хуу бүдүрүлге, Кара-оол Ирина Монгушевна.
55. Мөөнү-биле сайгарар биче магазин, Маяковский кудумчуда	1993.XII.23.	2940000	1	1	31500000	дорт саткан	«Тыва» алдын тывыкчыларының артели		«Тыва» алдын тывыкчыларының артели.
1994 ЧЫЛДА									
56. «Саян» садыг бажыныын девискээринде чедир кылдынмаан тудуг	1994. февраль 4.	23825000	2	2	32000000	аукцион	Агроүлетпүрбанкының Тывада девискээр салбыры		Агроүлетпүр банкының Тывада девискээр салбыры.
57. 7-ги микрорайонда Лопсанчап кудумчузунуң № 40 бажынга тудуштурган магазин	1994. февраль 25.	3690000	4	4	103000000	аукцион	«Нарын» хуу бүдүрүлге, Эрин Василий Дмитриевич		«Нарын» хуу бүдүрүлге, Эрин В. Д.
58. № 20 магазин, Ленин кудумчузунуң № 42 бажында	1994.III.11.	25600000	4	4	304500000	конкурс	ХКЭ «Вариант», ооң күш-ажылчы колл. Токан Валерий Семенович	85% орус 15% тыва	ХКЭ «Вариант», ооң күш-ажылчы коллективи. Дээди арбитраж судунуң шиитпири-биле сатканын күш чок деп санаан.
59. № 11 «Муң барааннар» магазини, Красноармейская кудумчузу, 102.	1994. март 11.	1625000	4	4	6000000	конкурс	Чернов Игорь Владимирович	садып алыкчы төлеп шыдаваан	
60. Хоорайның медээ бээр чери, Ленин кудумчузу, 23.		30000	11	11	16000000	конкурс	Тыва Республиканың почта харылзаазының федералдыг эргелели. Тыва соцбанк эргелели		муниципалитет өнчүзү кылдыр дедир алган. Тыва Республиканың почта харылзаазының федералдыг эргелели. Тыва соцбанк эргелели.
61. Кызыл партизаннар болгаш Чүльдүм кудумчуларының белдиринде хөй секциялыг чуртталга бажыны.	1994. февраль 9.	7245000	2	2	60000000	конкурс			

ТАЙЫЛБЫР: а) 1994 чылдың апрель 5-ке чедир медээлер кирген; б) В. С. Токандан өскези шупту кижилер Тыва Республиканың [illegible] маатылары: МСБ дээн хураангайлыг сөс—муниципалитеттиң садыг бүдүрүлгези дээн.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ МУНИЦИПАЛИТЕТ ЭТ-ХӨРЕҢГИЗИН ЭРГЕЛЕП БАШКАРАР КОМИТЕДИ.

Чаа-Хөлден дыңнадыглар

КУДУКУ КӨРГҮЗҮГЛЕР

Эрткен кыштаглаашкын Чаа-Хөл кожуунуң ажыл-агыйларынга нарын болгаш берге болган. Совхозтарның ажылчыннары нитинiң малынга четчир санныг мал чемнери белеткээр дээш багай эвес ажылдаан болза-даа, кышкы үеде оларның чарыгдалынче сагыш салбаан. Ооң түнелинде сиген курлавырлары январь төнчүзүнде-ле барык өртпайн барган.

Сиген-ширбиилдиң чедишпези, чамдык малчыннарның чалгаа-шүшпең чоруу мал бажын дыка кудулаткан. Анай, хураган алыры эрткен чылдаазындан ыракта эвээш болган. Эң ылаңгыя «Ак-Хем» совхоз төрүүр чүс башка онааштыр 27 хураган алган. Малчыннар Николай Докпут, Калзан Дыкаа чүгле 15-15 хураганнарны алганнар. Саваны Шанчы ховузун долган «Найырал» совхозтуң малы база-ла багай кыштаан. Совхоз төвүнден ырак эвес Бел хойжу бригадазы төрүүр чүс хойдан 40 хураган алган. Ындыг турбүже, Түлүш Ийине, Сотпа Тараачын, Олег Касыга, Александр Сандуу дээн ышкаш эрес-кежээ малчыннар 80-90 хураганнарны төрүүр чүс хойга онааштыр ап, онча-менди доруктуруп турар.

САРГЫ КӨВҮДЭЭН

«Найырал», «Ак-Хем» болгаш «Ак-Туруг» совхозтарның девискээрлеринде саргы кежээлээн. Малчыннар оларны аштан күш четпейн турар. Чамдык арган хойларны саргылар шуут тудуп чнир дей берген. Өлүп-даа турар.

Мал ажылының специалистери саргыларга удур хоаннарны чок, хол даяң болганнар. Ажыл-агыйларга керосин безин арттырып албаннар. Малчыннар малын саргыга өлүртүп аарындан сезингеш, хойларын кыргып эгелээн. Ол чорук совхозтарның экономиказынга биче эвес когаралды чедирери чугаажок.

СОЛУН ЧАГЫДЫЛГАЗЫ

Кожуунуң харылзаа белдириниң ажылдакчылары (начальниги Хомушку З. Б.) 1994 чылдың ийиги чартыында солун, сеткүүлдер чагыдылгазын уламчылаар ажылдарны амдыгааштан чорудуп эгелээн.

Бо чугула ажылдарны удуртуп турар Клавдия Нарылкованың дыңнадып турарын ёзугаар алырга, баштайгы эәлчегле албан, организациялар болгаш бүдүрүлге черлериниң чагыдылга ажылдары организастаттынар. Кожуунда бо хүннерде 897 «Шын». 728 «Тыванын аныяктары», 105 «Тувинская правда» солуннар бар. Ийиги чартык чылда чагыдылганың өртек-үнези улгатканын барымдаалаш, чагыдылганы үш айлап чорударын шиитпирлээннер. Чагыдылга кампаниязынга чеди почтачы хаара туттунган.

ШЕРИГ ШИНЧИДИЛГЕЗИ

Кожуун чагыргазының Галина Сагаандайга удурткап комиссиязы 1968-1976 чылдарда төрүттүнген шериг назылыг оолдарның шинчидилгезин шалыпкын организастаан.

Тус чер чагыргаларында шериг столдарының ажылдакчылары өй-шаанда дыңнадыышкыннарны тус-тус хамаатыларга чедирген. Төрээн чүрттүн мурнунга ыдыктыг хүлээлгезин күүседир ужурлуг 76 оолду эмчилер бүгү талазы-биле шинчээн. Ынча хөй кижини чаңгыс хүн шинчип эрттиреринге Чаа-Хөлдүн чагырга даргазы Зоя Монгуш, кожуун чагыргазының спорт комитеди идепкейлиг киришкен. Шериг чоруур ужурлуг оолдарның ада-иелери база-ла анаа отурбааннар. Чижээ, «Ак-Туруг» совхозтун коочун механизатору Смирнов Бегзи бодунун хууда чиик машинаазынга шинчидер дээн оолдаңны комиссияга чедирип турган.

ХҮЛЭЭЛГЕЗИН КҮҮСЕТКЕН

«Ак-Туруг» суурда Сенденмаа Бегзи эргелекчилээн аъш-чем садыының ажылдакчылары боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын күүседир дээш шудургу ажылдап турарлар. Эрткен март айда сес миллион рубльдин бараааннарын чонга саткан. Садыгның ажылдакчылары садып алыкчыларга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш элээн хөй чүүлдерни кылган. Ам ховартап турар грузин шайлар безин ында бар апарган.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.

МАШИНАНЫҢ ӨРТЭЭ—1 МАРКА

Тывада чаа ажыттынган «Тхемис-Чагытай» кады ажылдажылга бүдүрүлгезинiн чингине директору, Россияның Социал-демократтыг партиязының кежигүүн И. И. Бадра чоокта чаа Германиянын Социал-демократтыг партиязының Берлин салбырының чалаа-ны-биле ГФР-ге аалдап чорааш келген.

Немец демократтар Райнхард, Юнгман, Гюнтер, Мюллер, Юсик Касим болгаш өскелер-даа тыва аалчыны хүндүткелдиг ёзу-биле утпкып, ажыл-агыйжы, найырадыг чугаалажылганы кылган. Аалчының кижилгези-биле болган хуралга И. И. Бадра Тыванын Хостуг Тыва улусчу фронтузунун ажылының дугайын чугаалап берген болгаш, Дюссельдорф, Майне-де-Франбург база Гамбург хоорайларга чедип, ажыл-агый талазы-биле чугаалажыышкыннарны кылган.

Аян-чоруктун түнелинде немец социал-демократтар тыва аалчыга белек кылдыр «Опель-Рекорд» деп чиик машинаны берген. Ук машинаның өртээн ёзу барымдаалап, ооң документизинге 1 немец марка кылдыр айыткан. Игорь Иргитович Бадра ол машинаны Берлинден Тывага чедир Польша, Германия, Белоруссия, Россия, Казахстан дамчыштыр боду мунуп алгаш келген. Оруккa ол машинаның чаңгыс-даа үрелбээни — немец техниканың быжыын, шынарлыын көргүзүп турар.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

«Тыва Республикага хөй-ниити (хоочуннар) судтарының дугайында» Хоойлу төлевилелинiн дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН ПАРЛАЛГА АЛБАНЫНЫН МЕДЕГЛЕЛИ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының парлалга албаны дараазында медеглелди кылырынга төлөөлеттирген. «Тыва Республикага хөй-ниити (хоочуннар) судтарының дугайында» Хоойлу төлевилелин республиканың «Тувинская правда» солунунга (бо чылдың апрель 16-да № 40) парлаанын Тыва Республиканың Конституциязы-биле көрдүнген бодунун бүрүн эрге-хүлээлгелерин республиканың Чазаанын эрттир ажыглааны кылдыр санап көөр апаар.

Тыва Республиканың Конституциязының 65 үүлүнге дүүштүр республиканың Чазаа Дээди Хуралга хоойлу саналдаар инициатива эргелиг, ынчалзажок Дээди Хуралды ажылдыр, ону оюп эртпишаан, хоойлу төлевилелдерин бүгү чоннуң чугаалажып көөрүнге ооң киирер эргези чок, Хоойлужудулга эргезин боттандырарының механизмин Үндезин Хоойлунун 63 үүлүнүң алдыгы пунктузунда айтып чарлаан, ол эргени ук механизм Дээди Хуралдың эргелеп башкарылгазынга тывыскан.

Тыва Республиканың Чазаанын хоойлужудулга инициативазы парламентиге кирген шаа-биле хоойлу төлевилелин Дээди Хурал чугаалажып көөр болгаш ону уламчылап чугаалажып көөрүнүн, ооң иштинде бүгү чоннун чугаалажып көөрүнге киирериниң хевирин тодаргайлаар болалдыг. Ооң өске практика Тыва Республиканың Конституциязынга дүүшпес болгаш хүлээп алдынар аргазы чок.

Тыва Республиканың Чазаанда

ТЕХНИКТИГ ОЗАЛ-ОНДАК БОЛГАНДА...

Тыва Республиканың девискээринге техниктиг озал-ондактың болгаш айыыл-халаптын түннелинде долгандыр хүрээлелге чедирген когаралдың орнун тургузар акшаны тыртып алырының чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында № 32 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа 1994 чылдың февраль 9-та хүлээп алган. Ол Дүрүмнүң күүсеттинип турарын хыналдага алырын Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамыга (Д. Ооржак) Тыва Республиканың Чазаа дааскан.

Тыва Республиканың девискээринге техниктиг озал-ондактың болгаш айыыл-халаптың түннелинде долгандыр хүрээлелге чедирген когаралдың орнун тургузар акшаны тыртып алырының чурумунуң дугайында Дүрүмде айтып турар кол үүлдер болза:

— техниктиг озал-ондактар болгаш айыыл-халаптар болза, долгандыр турар хүрээлелче хирлендирер бүдүмелдерни үндүрүп, агаарны аажок хирлендирип турар. Долгандыр турар хүрээлелге болгаш бойдус ажылгакчыларынга чедирген когаралды дедир эгидериниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның Хоойлузу бар болгай, ынчангаш ону ёзугаар чедирген когаралдың орнун боду эки тура-биле азы судтун азы арбитраж судунуң шинтпири-биле тургузар апаар. Чедирген когарал дугайында судтуң шиитпиринге хамаарыштыр хомудалды төлекчи кижи 10 хонук иштинде киирип болур.

Оон-даа өске үүлдерниң дугайын Тыва Республиканың Чазааның анаа хамаарыштыр хүлээп алган доктаалында айтып турар.

— озал-ондактың болган үези болгаш чери;

— хыналданы эрттирген үези;

— аңаа киришкеннериң составы;

— озал-ондактың характери, ооң долгандыр хүрээлелге чедирген когаралы;

— чедирген когаралдың хемчээли;

— озал-ондактың дугайында кыска бижилге;

— озал-ондакты чайладыр дээш алдынган хемчеглер.

Хыналда-шинчилелдиң актыда кирген түннелдеринге ооң бүгү киржикчилери ат салыр ужурлуг. Бир эвес ооң кайы-бир үүлү-биле таарышпас болза, киржикчи бүрүзү бодунуң бодалын бижип каар. Озал-ондакты кылган кижиниң талазындан келген кижи акт-биле таныжар ужурлуг болгаш аңаа ат салыр апаар.

Озал-ондакты кылган кижи долгандыр хүрээлелге азы бойдус ажылгакчызынга чедирген когаралдың орнун боду эки тура-биле азы судтун азы арбитраж судунуң шинтпири-биле тургузар апаар. Чедирген когарал дугайында судтуң шиитпиринге хамаарыштыр хомудалды төлекчи кижи 10 хонук иштинде киирип болур.

Оон-даа өске үүлдерниң дугайын Тыва Республиканың Чазааның анаа хамаарыштыр хүлээп алган доктаалында айтып турар.

НОГААН ҮНҮШТЕРНИ ҮРЕГДЭЭНИ ДЭЭШ...

Республиканың хоорайларынга болгаш суурларынга тарып олурткан ногаан үнүштерни, чечек тарыыр черлерни, газоннарны чок кылганы болгаш үрегдээни дээш дедир эгидер акшаны тодарадырының байдалының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында № 33 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа бо чылдың февраль 9-та хүлээп алган. Ол Дүрүмнүң күүсеттинип турарын хыналдага алырын Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамыга (Д. Ооржак) Тыва Республиканың Чазаа дааскан.

Республиканың хоорайларынга болгаш суурларынга тарып олурткан ногаан үнүштерни, чечек тарыыр черлерни, газоннарны чок кылганы болгаш үрегдээни дээш дедир эгидер акшаны тодарадырының байдалының дугайында Дүрүмде айтып турар кол үүлдер болза:

— Тыва Республиканың «Долгандыр хүрээлелди камгалаар дугайында» Хоойлузунуң 15-ки үүлүнге үндезилээш, республиканың хоорайларынга болгаш суурларынга тарып олурткан ногаан үнүштерни, чечек тарыыр черлерни, газоннарны чок кылганы болгаш үрегдээн үстүнде адаттынган Хоойлу ёзугаар административтиг харыысалгага онаажыр апаар экологтуг чурум үрээшкиннеринге хамааржыр. Оон-биле чергелештир, ол когарал чедириишкиннери дээш акша төлээр апаар. Тарып олурткан ногаан үнүштерни, чечек тарыыр черлерни, газоннарны кылырынга кайы хире чарыгдалдар үнгени ол акшаның түнүн тодарадырынга кол үүл болуру чугаажок.

Үнүштерге когарал чедиргенинге хамааржыр үүлдер:

— ыяш кезер билет азы чөпшээрел чок тургаш, ыяштарны азы чадаң ыяштарны кескени дээш азы билеттиг азы чөпшээрелдиг-даа болза, ында айыткан девискээрден өске черлерден ыяш кезип турган болза;

— өзер үезинге четпээн ыяштарны азы чадаң ыяштарны кемдеткенде;

— кургаг ыяштарны кара туразында кескенде;

— от-биле оваарымча чок чоруктун түннелинде ыяштарны болгаш чадан ыяштарны өрттедип чок кылганда азы үрегдээнде;

— үндүр агып чыдар суглар-биле, химиктиг бүдүмелдер-биле, үлетпүр болгаш коммунал-амыдыралдың боктары-биле оларның када бээр азы аарый бээр чоруундан ыяштарны болгаш чадан ыяштарны үрегдээр таварылгада;

— газоннарны болгаш чечек тарыыр черлерни үрегдээни азы чок кылганы.

Олурткан ногаан үнүштерни, чечек тарыыр черлерни болгаш газоннарны катап тургузарынга нормативтерни тодарадыры:

— ногаан үнүштерни, чечек тарыыр черлерни болгаш газоннарны катап тургузарының өртээн чуртталга-коммунал органнарының ыяштарны кескени дээш дедир эгидер акшаны тодарадып тургускан хемчээлин ёзугаар кол үндезин кылдыр алыр.

— ногаан үнүштерни, чечек тарыыр черлерни, газоннарны катап тургузарының өртек-үнезиниң өскерлип турарын барымдаалааш, 1991 чылдагы нормативтерге орулгаларны таарыштыр хуваарының коэффициентилерин ажыглаар апаар. Ону Россияның болгаш Тыва Республиканың бойдус камгалалының яамылары бадылаан.

Боттарының хевирлериниң талазы-биле хоорайларның ногаан тарымал үнүштери үш бөлүкке чарлыр:

— нниити ажыглалдың (хоорайларның парктары, культураның болгаш дыштанылганың парктары, кожууннар парктары, чуртталга бажыңнарының чанында парктар болгаш скверлер, бульварлар, оон-даа өскелер);

— ажыглалын кызыгаарлаан (чуртталга девискээринде, школалар, уруглар албан черлеринин девискээринде, спортчу дерилгелернин болгаш кадык камгалалының, үлетпүр бүдүрүлгелериниң участоктарының чанында болгаш оон-даа өске);

— тускайлаттынган (санитар-камгалал болгаш камгалал зоналарында, ботаниканың болгаш зоологияның садтарының девискээринде, делгелгелер, хөөрлер, крематорийлер, ол ышкаш питомниктер, коллективтиг садтар девискээринде).

Тарып олурткан ногаан ыяштарның бөлүүнден хамаарылгазы-биле экономиктиг торгаалдар онаарының хемчээлин тодарадырынга дараазында коэффициентилерни ажыглап турар:

— нниити ажыглалдың тарып олурткан ыяштарынга — 2;

— ажыглалын кызыгаарлаан болгаш тускайлаттынган тарып олурткан ыяштарга — 1,5.

Онзагай үнүштер, тураскаалдыг, төөгүлүг ужур-дузалыг ыяштар, а ол ышкаш Кызыл дептерже киир биженгеш үнүштерни кескени, үрегдээни дээш улуг торгаалга таваржыр (ногаан үнүштерни катап тургузарының нормативинге 5,0 коэффициентини ажыглаар).

Бойдус камгалал хоойлужудулгазын үрээни дээш экономиктиг торгаалды ооң үрекчилеринге онаар.

Чедирген когаралын эгиткен азы экономиктиг торгаалды төлээн-даа болза, албан-дужаалдыг-даа, хамааты-даа кижилер бойдус камгалалының хоойлужудулгазын үрээнинге буруулуг болган болза, амгы хоойлужудулгада көрдүнгенин ёзугаар административтиг азы кеземче харыысалгазынга онаажыр апаар.

Чай—курорттаар үе

ҮШ-БЕЛДИР—КАДЫКШЫЛ ОРАНЫ

Кадык болуру кижиниң бодундан хамааржыр. Аарыгны кижи чагыдып албас. Хенертен думчук-даа ханзырай бээр, температура-даа көдүрлү бээр, кылаштап чораан бир чүвеге илдиккеш, барып ушкаш хол, будун-даа сыйып ап болур. Ындыг таварылгаларда чугле эмчи дузазы херек. Эмнеткен соонда үүнү кылырын эмчилер сүмелээр. Харын-даа үр ааран кижилерни ырак черлер барып, курорттарга мага-ботту дыштандырарын сүмелеп турар.

Бистиң республикада аржаан сугларлыг черлер хөй. Оларның бирээзинге Үш-Белдир курорт хамааржыр. Аңаа дыштанып чораан кижилер ооң каас-чаражын, агаар-бойдузунуң магалыын кончуг эки билир. Ол чер курорт чер болгай. Бир эвес ол курортка бир дугаар эмнедип келген болза, ийи, үш дугаарында албан чедер апаар. Аржаанга-даа, курортка-даа үш чыл улаштыр кирер.

Мага-бодун дыштандырып, аарыын эмнедип алыр дээн кижилерни Үш-Белдир манап турар. Аңаа кандыг аарыгларны эмнеп турарын дыштанып алыксаанларга каксы таныштырып каайн.

Амгы бо берге рынок үезинде карманче көөр апарган шаг-ла болгай. Путевканың өртээ 375 муң рубль. Профэвилел кежигүннери боттарының профэвилел организацияларын дамчыштыр чагыттырып ап болур. Профэвилел кежигүнү эвес кижилер болгаш өске албан, организациялар путевканың долу өртээн азы каш хонукта төлээш дыштанып, эмнеп ап болур. Бичии болгаш элээди уругларлыг ада-иелер уругларының чеминиң өртээн төлээр ужурлуг.

Путевканың өртээнде ынай-бээр чоруурунуң орук өртээ кирбээн. Дыштанып-чыларга самолет биледи чиигелделиг болуру-биле республиканың Чазаа бо айтырыгны өөренип көргеш, доктаал хүлээп алган. Ол доктаал ёзугаар беш харга чедир бичии кижилер халас чоруур. Он ийи харга чедир —орук өртээниң чартыын төлээр.

Үш-Белдир курортунуң дугайында таныштырайн. Курорт далай деңнелинден ортумаа-биле 1100-1200 метр бедик черде турар. Үш-Белдириң аржаан суу Германияның Баден-Баден, Францияның Мондо-Дор, Англияның Бат курорттарының сугларының минералдыг холуксаалары-биле деңнежип турар. Үш-Белдириң суу изиг база эмнээриниң күжү улуг деп шинчилекчи А. О. Блюменфельд (1960 чыл) бижээн.

Эмчилериң болгаш улусчу медицинаның хайгааралы-биле дараазында аарыгларны эмнээрин болгаш оон адырлыр сегип ап болурун сүмелеп турар.

Бирээде, хан эргилдезиниң хоочураан аарыгларындан тромбофлебитти эмнээр,

Ийиде, ижин шандырының иштиниң хоочураан аарыгларын база кезиишкин соонда ооң артынчыларын эмнээринге дузалыг. Чижээлээрге, перигастрит, перихолецистит, периколит болгаш өске-даа аарыгларны эмнеп болур.

Үште, неврофибромиозит, радикулит болгаш оорга сөөктериниң аарыглары, балыгланган, кемдээн, хораннанган соонда эттинип чоруур нерв аарыглары, кылаштап шыдаптар хире кижилериң оорга үүнүүнүң болгаш ооң кештериниң кемдээшкинин, эпидемиктиг полиомиэлиттен аараан кижилерни курортка улаштыр эмнедип болур.

Дөртте, херээжен улустуң уруг савазының хоочураан аарыглары адиексит, периадиексит, перипараметрит, пельвеоперитонит болгаш дегдириишкиннерни база уруг савазының үрелиишкиннери болган черлерни эмнээринге улуг салдарлыг.

Беште, чүстер болгаш эът-сөөк аарыглары артрит, полиартрит, эге түлүү эрткен ревматизмнер, хоочураан спондилартрит болгаш Бехтерев — Штрюмпель — Мари аарыглары, балыгланган, кемдээшкин ужундан болган спондилит, оститтер, миозит, фибриомиозит, тендовагинит, остемиэлиттерни эмнээринге таарымчалыг.

Алдыда, сидик органының чамдык аарыгларынга база дузалыг. Хоочураан проститтер, везикулиттер, фуникулиттер, эпидимиттер, кавернитер чергелиг аарыгларны үзе эмнээр.

Чедиде, кеш аарыглары псориаз, нейродермит, экземаның чамдык хевирлерин эмнээринге кончуг ажыктыг.

Сесте, хан аарыглары болгаш организмниң хоочураанындан харыксырап, баксыраан аарыгларны эмнеп болур.

Хоран бүдүмелдер арызынга ажылдап тургаш гемофилезтен аараан кижилер эге чадазының үезинде эмнеткен болза, ындыг кижилер бо курортка база таваржыр.

Курортка келген кижилер эмчиниң хайгааралынга доктаамал турар. Эмнедириндан аңгыда, культурлуг дыштанылгаларны болгаш спортчу оюннарны чорудуп турар. Бо талазы-биле ажылдаар тускай специалистер база бар.

Үш-Белдир курортка келген кижилер эмнетпишаан, мага хандыр дыштанып ап болур. Путевкаларны баш удур чагыдып алыры күзенчиг.

Маадыр ШЫВЫК.
Үш-Белдир курорттуң директору.

Ак-көк экранны көруп ора...

ХОМУДАДЫВЫС

Январь 10-да 50 харлаан юбилейим таварыштыр уруглларым меңээ «Ава дугайында» ырыны дамчыдып бээри-биле телевидениеге чагыг киирген. Ынчалза-даа ол чагыг күүсеттинмейн, «Чин сөөртүкчүлериниң» дугайында ырыны дамчытканынга уруглларым-даа, мен бодум-даа, көңгүс таарынмаан бис. Чагыг кылып, акшаны төлээн болганда, кижилериң күзелин чүге тооп көрбейн, кара туразында чүү-даа болза дамчыдар чүве ирги?

Кижиниң сонуургалы аңгы-аңгы болганда, тус-тузунда дыңнаксаар ырларлыг, артистиг-ле болгай. Элээн хөй кижини адап-адап, чугле чаңгыс ыры дамчыдып каар боор-дур. А чамдыктарынга чаңгыс кижиге ооң күзели-биле база дамчыдардыр. Кижи бодаарга чагыг кылган кижи бодунуң төреллериңге азы чоок кижилериңге сеткилиниң ханызындан чагыгны кылыр болгай. Хөй кижилерни хары угда адааш, анаа-ла ужур эдерген дег, буу-хаа чаңгыс ыры дамчыдарга, ол кымныңдаа сеткилиңге өөрүшкүнү болдурбайн турар. Бис бодаарывыска, чагыглар хөй кирип, ол телевидениеге орулгалыг болуп турар. Чаңгыс чагыг кылырга ооң өртээ безин аарышкылыг болгай, кызып-кызып чагыг кылырга, ону чагыкчының күзелибиле база дамчытпас, хөй улус аразынче киириптер, көңгүс өске ыры дамчыдар. Шак мындыг улуг аралаашкынныг байыр чедириишкини кижиге өөрүшкүнү эвес, а сагыш аарыын арттырар-дыр.

Бо берге үеде акша-шалынга чедер-чединмес-даа улус турар болгай, хөй акшаны төлээш, күзээн чагыын манаарга, көңгүс өске болурга, хомуданчыг болбас арга чок. Шак ындыг эреңгей байыр чедириишкиннерин соксадып, чагыкчының күзелин тооп, хүндүлеп, кижилериң сагыш-сеткилинге ёзулуг өөрүшкүнү арттырар болза эки-дир.

Оон ыңай бистиң төрээн Тывавыс боду чоргааралдыг, аңгы сүлде демдектиг, Туктуг, Ыдык ырлыг, Президентилиг болгай. Тыва дамчыдылгаларның шагы кончуг кыска болгаш чамдыктарының шынары куду. Дам-на ол кыска дамчыдылгага узун-узун мультиктер азы уран-чечен кинолар-даа көргүзе бээр. Ол мультик биле кинолар арыхүнү бадыр Россия болгаш Останкино дамчыдылгаларда болуп турар. Таанда Тывавыстың иштинден дамчыдар үени узадырының аргазы чок чүве бе? Азы дамчыдар үүлдер тывылбазы ындыг ирги бе?

Дорт эфирлиг дамчыдылгаларының шынары багай. «Дамчыдылга ынча үе иштинде болур, азы ынча минута артып калды» деп улусту далаштырар, башкарыкчы хөй-ле кезиинде шагынче көруп, катап-катап үе дугайында сагындырып-ла орары дыка эпчок болгаш чараш эвес. Чоп мурнунда көстүп орар диктор, азы башкарыкчы кижи бодунуң ажылын, кол-ла чүве башкарыкчы, дикторжу талантызын көргүзер болза эки.

Диктор болгаш эфирге үнер журналист кижи көрүкчүлериңе сагыш-сеткилин хаара тудар, чараш хевирлиг, арын-бажын эдип-чазап алган, шевергин кеттинген болур эвес чүве бе? Дорт дамчыдылганың киржикчилери база ындыг болур ужурлуг. Моон соңгаар ол бүгүнү өөренип көөру телеажылдакчыларга күзенчиг-дир. Анатолий Серенниң, Радомир Кууларның, Раиса Тамба-Сүрүннүң кылып турар дамчыдылгаларын, оларның дикторжу талантызын мактаары артык эвес.

Ынчангаш телевидение ажылдакчыларының чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарын күзедивис.

Өшку-Саар ЧҮЛДҮМ.
Бай-Тайга кожуун.

◆ Малчынга сөс ◆

АЖЫЛДАП-ДАА КЕЛДИВИС ИЙИН

Эрзин кожууннуң «Чаа орук» коллективтиг ажылагыйының № 1 хойжу бригадазында малчыннап турар бис. Бистер ук шаанда, комсомол турар үеде аныяктарны мал ажылынче хаара тудар дугайында кыйгырыгбиле мал ажылынче үнген бис. Бистиң Чөөгейниң № 1 хойжу бригадазы ол үеде, шынап-ла, комсомолчу-аныяктар бригадазы кылдыр саннаттырып, адаттырыпдаа турду.

Ол ажылдап тургаш, бистер, бригадавыстың адын сыкпайн, кызып ажылдап, республикага-даа, кожуунгадаа алдаржып турганывысты чон билир. Ынчаарда хой малдың баш саны хөй турган. Төрүүр хойдан хураган алыр, малдың баш санын хоратпас дээш кызып ажылдап чораанывыс уттундурбас. Ынаарда хойжу бригадавыстың бригадири Алдыноол Соян турган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга-даа сонгудун турду. Амдаа бистин аравыста ажылдап чор.

Ол кыйгырыгның адаа-биле ынчаарда малчыннап үнгеннериң аразында Шурун Седип, Дадар-оол Мандал-оол, Быраат Даваа, Очур-Хөө Хорлуу, Халый Дажы, Тыва Республиканың алдарлыг малчыны Байыр Мандал болгаш оон-даа өскелер бар. Ол-ла ынчангы малчыннар аңгыдаа мал ажылында эки ажылдап, мактадып, шаннадып чоруурлар.

Мал ажылынче үнүп турар үевисте кыштагларда амгы үеде дег малчыннар чурттаар бажын-балгат-даа чок турган. Ам кодан санында бажыңнарлыг, чунарбажыңнарлыг, шупту бажыңнарда чурттап орар-дыр. Электри чырыының дугайында чугаа ынчаарда безин дыңналбас турду. Ам кыштагларда электри чырыы киириптинген. Малчын кижиге ол дыка-ла ажыктыгдыр. Ылангыя төрүүр хойлуг малчыннарга хой төрүп турда, ооң ажыы улуг. Ол ышкаш бажыңга электри күжү-биле ажылдаар хекселдерлиг боорга электри плитазы, телевизор ажылдадып алыр, ону ажыглаарда аан. Далаш кадында аъш-чеминдаа, шай-суксунун-даа хайындырып ап, ижип-чиптер. Кежээ коданда ажыл доосту бээрге, хостуг-шөлээн телевизорун көрүп, Москвадан, Кызылдан дамчыдылгаларны, киноларны көрүп, дыңнап орарга, ырак коданда малчын кижилерге бүгү чүвени билип орар-дыр.

Партия турар үеде малчыннарга лекция, беседа дээш даргалар үзүк чок чоруп, чугаалап берип, кээп турган болгай. Амгы үеде ындыг ажылдар чорбастаан. Амгы үениң байдалы ынчап барган ышкажыл, ону база билип турар бис.

Ынчаардагы малчыннап үнүп турган аныяктар, бистер, ам назы-харыывыс улгадып, кырып бар чор бис. Бистериң ада-иелеривис бүгү назынында мал малдап чораан болгай, оларның чамдыктары колдуунда-ла бистиң аравыста ам чок. Оларның ачы-дузазы-биле, аргадуржулгазы-биле мал ажылынга өөренип алганывыс ол. Ынчангаш ол хоочуннарывыстың ажыл-херээн уламчылап, оларның ат-алдарын сыкпас дээш багай эвес ажылдап чоруурувус бо.

Бистиң үевистиң ажы-төлү база өскен. Алызы-ла малчын улустуң ажы-төлү болгаш өөренип турар уругларывыс чайгы, кышкы дыштанылгазының үезинде биске дузалажып турар. Школа дооскан уруг-дарыгларывыс база-ла бис-биле кады мал малдап, дузалакчы кадарчылар-даа болуп ажылдап турарлар. Оларның дузазы, ажылы — биске улуг күш. Ажы-төлүвүс келир үеде бисти солуур малчыннарывыс ол болур.

Сөөлгү үеде улустуң чугаазындан дыңнаарга аныяктар мал малдаар хөөнү чок, ажыл кылыксавас апарган дээн янзылыг бодалдарны кижи бо-ла дыңнаар боор-дур. Кайын-на шупту аныяктар ындыг боор. Оларның аразында каш-ла ындыг кижилер бар-даа ыйнаан, харын. Малчын кижилерниң уруг-дарыы өөнден чайлап кай баар боор. Ынай-бээр өөренип чоруй баардан башка. Мал ажылында ажылдап чоруур аныяктар бистиң коллективтиг ажыл-агыйның хойжу бригадаларында хөй деп чоргаарал-биле чугаалап болур бис.

Бистиң кыштаавыс —Чөөгейниң Хөй-Оораш деп черде. Бо кышты багай эвес ажыл тур бис. Малывыс чеми четчир. Коданывыста төрүүр 400 ажыг баш хойлуг бис. Хойларывыстың төрүүру ам адакталган.

«Мал ажылынче!» деп кыйгырыг-биле малчыннап үнген бис деп үстүнде чугааладывыс, мактанып-даа канчаар бис. Чамдык номчукчулар бистерни кандыг кончуг мактаныр улус боор деп бодавазын. Бистер амыдырал-чурттарганы көрүп, билип, хол-биле тудуп кылып келген ажылывыстың дугайын чугаалап орарывыс бо.

Төрүттүнген хураганнарывыс амгы үеде онча-менди өзүп турар. Сакманчыларывыс — уруувус Сайлык, күдээвис Айдың олар. Алызыла малчын улустуң уруглары болгаш мал ажылынга черле шору улус. Коданда аар-саар ажылдарны боттары кылып каар.

Эрткен кыш соок чок, хар чуга болгаш малывыс эки кыш ашты. Ам час дүшкен. Ындыг-даа болза, частың берге үези келгени бо. Агаар-бойдусту кым билир. Хар-даа чаап болур, хатшуурган-даа хадый бээр. Ооң кадында дээр саргызы база дүжүп эгелээн. Аңаа удур эм база чок боор-дур. Ынчангаш серемчиде хорамча чок дээн ышкаш серемчилелдиг болбас болза хоржок.

Бистиң коданывыста электри трансформатору өрттенген. Ынчангаш ам чырык чок ор бис. Ону кылдырып алыр дээш сураглаарга тывылбас. Чырыкка чаңчыгын калган, арай берге-дир, чымыштыг ажылывыс доостурга бажынга телевизор көрүп, дыштанып олурар дээрге чырык чок. База бир берге айтырыывыс — акша-шалының чогуур үезинде үнмези. Чугле «карточка» деп саазын берип каар. Ооң-биле чугле аъш-чем аймаа садып алыр. Малчыннар черле боттары хуузунда дузалал ажыл-агыйында мал-маганныг болгай. Эът сатпас, сүттен ак чем аймаан чайын белеткеп алыр. Автомагазин база ховар кээр. Ында идик-хеп аймаа чок боор. Ажылдап алган акшазын кижи чугле аъш-чем садып алыр эвес. Черле кандыг-даа кижилерге акша боду кандыг-даа үелерде туда херек боор чүве-дир ийин. Ыңай-бээр чоруур чоруктар-даа туруп келир. Хоорай, суур кирер, уруг-дарыын өглээр, куда-дой кылыр, идик-хеп садып алыр, уруг-дарыын өөредир, өөренип турарларынче акша шилчидер дээш, чүү турбас дээр боор.

Дыңнаарга-ла банкыда акша чок дээр. Чамдыкта дыңнаарга акша банкыда келгендаа дижир. Ол акшадан малчыннарга хирези-биле берзе. Бистиң кырган-ававыс бистиинде турар. Ол ам чеден ашкан, сезен харже чоокшулаан, пенсионер. База-ла акша албас. Карточка берип каар-дыр.

Эрзинде банк эргелекчизи Алдын-кыс Самданның бо чылдың март 11-де үнген № 44 «Шында» «Банк база чажыттарлыг» деп материалында: «Бистиң банк салбыры республикада көдээ ажыл-агый банкыларының аразында эн улуг орулганы алган банк болуп турар» деп бижээн. Ол ышкаш «Пенсионерлер, хөй уруглар-лыг дээш, пособие дузаламчыны ап турар кижилер бо хүннерде ап турар» дээн. Ол акшаларның бараанын херек кырында кижи көрбес боор-дур.

Эрес-оол, Билчей ДУПЧЕННЕР.
Малчыннар.

«АВТОБУС МААДЫРЛАРЫ»

(Фельетон орнунга)

Тывада районнар болгаш суурлар аразында аргыжылга чүгле автобустар-биле чоруп турар. Чорук чораан чон автовокзалдарга кээп, оон аттанып болгай. Ынчанганда Тываның бүгү автовокзалдарын көрүп, хайгаарап чоруурга, автовокзалдар хирлиг-чамныг, туалеттери долган, эленнешкентендиннешкен эзирик кижилер бажын ажыг болгулаар.

Чогум Хандагайтының автовокзалы арыг-силиг, аъш-чем-даа кылып турар, ажылдакчылары эвилен-ээлдек болза-даа, бир четпес үүлү бар: автобуска кайы-хамаанчок билбес, эзирик кижилерге билет садар, чүгле акша киирип алгаш, ол эзирик кижилерни карак ажыт ынаар автобус-биле чорудуптарын бодаар. Пассажирлер АТБ-зинин 90-67 ТВЛ дугаарлыг автобузу апрель 5-те чогуур шагында автовокзалдан үнүптү, ынчалза-даа автобус долу эзирик кижилер болдулар. Ол эзирик кижилер аңаа чорбас, чалчыттынар, бичии-даа, улуг-даа кижилерге шорлур, олудунда орган кырган-дижең кижилерни тургузу идипкеш, олудунга оруп аар. Саглыдан кайда-даа ажылдаваан турар Владимир Саая, Мерген Монгуш (Севилбаа) Хөндергей чурттуг кырган кижини тургузу идипкеш, орнунга оруп алгаш, улус эртер оруктар чок кылдыр баскылаштыр ушкулап калдылар, оон деңгереп келгеш, автобус иштин долдур кузуп кагдылар.

Бир элдеп таварылга үүл дээрге хоойлу-дүрүм ажылдакчызы, Өвүрде шагдаа ажылдакчызы Сергей Седен-оол дээрзи мээң кожамның оглу Алдай-оол Орус-оол-биле автобусту дораан доктаадыпкаш-ла үнгеш, арага ижип чоруп туруп бергеннер, автобусту Хөндергей иштинге 4 удаа доктааткан соонда эзирик кирип келгеш, орган пассажирлерге Орус-оол Алдай-оол чалчып, шорлуп туруп берген. Чаш ажы-төлүн туткан иелер, бичии чаштар, кырган-дижеңнер корга бергеннер, ооң кадында бодунуң ылым чаш оглун иезинде туттуруп алган, авазы хоруурга, авазын үүгле эттевээн. «Канчап бардың, Алдай, мээң кожам болгай сен, орталан», — дээримге, хөйленин ушта соп, өөктерин үзе соп октапкаш, мендиве чүткүп туруп берди.

— Чонум, мен элээр чыгыы кижи-дир мен, автобуска арага ижиптерге канчап баар чүвел?— деп, алгырып, кышкырып, чалчып, чүткүп хөлчок болду.

Оон тургаш: дүшкеш даштыгаа чаңгыс-чаңгыс көржүптер бис бе? — деп, мени үндүр идип хөлчок, ол аразында арага база негеп турар.

Оон мен автобусту доктааткаш, эзирик кижилерниң хемчээн алырын азы дүжүрерин чолаачылардан негээримге, чолаачы тыва ооллар ол эзириктерден коргар болдулар. Демги ужуп калган Саглы чурттуг Мерген Севилбаа туруп келгеш, сумказын тыппаан, чидирип алган, олурган пассажирлерге шамнап тургаш кузупту, а демги Владимир Саая туруп келгеш, орган пассажирлерден оода бир «дугураан» арага дилеп негеди. Шагдаа ажылдакчызы Седен-оол Сергей ону эзиртип каан Орус-оол Алдай-оолдуда-даа хай дивес, хадыладыр каттырар болду, ындыг ыйнаан — кижи сартыы ижип алган кижи, чашпаалавас арга чок.

Хоойлу-дүрүм ажылдакчызы кижи туруп алгаш, чүге улус арагаладып чоруур силер, Сергей? — дээримге,

— Калчаарава! Кара-Сал сайытка-даа бол билдирип каг, мени шыдавас силер — дээш, чүгле халывады.

Автобус Чадаананың вокзалынга кээп доктаарга, кырган-дижеңнер, бичии чаштар, чаш уругларлыг авалар чеменнип аар дээрге, демги автобус чолаачылары тыва ооллар ам дораан чоруур бис дээш пассажирлерниң чеменирин хоруп кагдылар, ол аразында демги эзирикпейлер столоваяже кире халышкаш, чемненип туруп бердилер, а автобуста чаш ажы-төлдүг пассажирлер, чолаачылар столовая эжиинге демги эзирик эрлериниң чемненип аарын манап шаг болдувус. Оон арай деп туугаш автобусче кирип келгеш, автобустуң соонче чоруптулар. Аңаа баргаш, хамык пассажирлерни мурнунче сывырыпкаш, водка ижип, таакпы тыртып, кожамыктап, алгырып-кышкыржып шаг болдулар. Оларже чүве ыыттаар кижилер-даа чок, кулактарын кыскаш, орупканар .Олар Өвүр — Кызыл аразының 90-67 ТВЛ дугаарлыг автобузунуң «хааннары» болдулар. Хоойлу-дүрүм ажылдакчызы Сергей Седен-оол автобус артында кады арагалавышаан. Орук дургаар кара хинчээвисти көрдүвүс.

Ол автобуска кандыг кижилер чорбады дээр: Өвүрнүң милиция ажылдакчызы улуг лейтенант Мария Очур-ооловна Монгуш, Тыва Республиканың улус өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы Зинаида Байыровна Донгак, Тыва Республиканың улус өөредилгезиниң тергиини, алдарлыг башкызы Тангай-оол Сандыпович Донгак, Торгалыг эмнелгезинин кол эмчизи дээш, кымнарны чок дээр боор. Кымнарны-даа тоовас, дыннавас, «автобус маадырлары» болдулар.

Шак мындыг таварылгалар чүгле Өвүр — Кызыл аразының автобустарында эвес, бүгү Тываның булунарында чүве-дир. Чоокта чаа Чадаана — Ак-Довурак —Тээли автобузунга орупту-тум, ында байдалдар база-ла бистиинден дээредевес, чалчый бербес дээрден башка «элемнейлер» хөй чордулар. Моон соңгаар автобустарга бичии-даа эзирик кижилер албас болза эки-дир. Контролёрлар эзириктир силер дээш автобуска олуртпас болза эки. Эзирик улус хөлүнде чоруур болза, база ажырбас чүве-дир ийин. Моон соңгаар эзирик кижилерни автобуска олуртпас дугайында Хандагайтының-даа, өске-даа кожууннарның автовокзалдары думчуунга кертип алза эки-дир. Бо материал дугайында өске-даа черлерден пассажирлер хомудаан сеткилдерин бижиир болза эки-дир. Ам чайгы үеде оон-даа дорайтаза хөөнү.

Мадон МОНГУШ.
Өвүр кожуун.

ЧОНУНГА АЖЫКТЫГ

Бо берге үеде чонунга ажыктыг ажыл-үүле кылыр дээш кызып чоруур кижилер бары кижиниң сагыш-сеткилинге дыка өөрүнчүг. Ак-Туругга эң-не баштай арат ажыл-агыйже шилчээннериниң бирээзи Юрий Очур-оол бодунуң чоок кижилерибиле чылдын-на хөй тонна сигенни дужаап келген. Ажаап алган продукциязын чонунга чиик өртекке садып турар. Чижээ, 50 кг дензилиг бир шоодай тарааны 3000 рубльге берип турар. Ясли-садиктерге, өскедаа албан черлеринге картофель-даа дужаап турар. Арат ажыл-агыйын эки ушкарып башкарарга, хөделип ажылдаарга, чонунга-даа, бодунга-даа ажыктыг деп үүвениң хыын тыва бергеннериң бирээзи Юрий болуп турар.

Кызыл-оол КОМБУ.
Чаа-Хөл кожуун
Ак-Туруг суур.

◆ *Кызыл хоорайның 80 чыл оюнга* ◆

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧАЖЫДЫ

Кижи дириг чораан назынында бир-ле чүвеге таварышкан болур. Ол кезээде уттундурбас. Мээң бо чугаалажып олурган улуг назынныг кырганым шоолуг чүве чугаалавас, чүгле айтырыгга харылап каар мындыг чаңныг. Ооң эрткен оруктары дыка солун. Бир болган таварылганы мынчаар сактып чугаалаар.

Бир катап Абакан ашкаш келирге, даргалары катап чоруткан. Чээрби дөрт доскаарны бензин кудары-биле чүдүргеш, бензиннеп эккел дээн. Уйгузун безин чедир удуваан. Саян арты кайы сен дээш, каккаш чыдыпкан.

Сесерлигни эрткеш, Тока (Тайга) станциязын ажып чыткан. Оргу черге доктаагаш, дыштанып алырын бодап чораан, удуй хона бергенин безин билбейн барган. «Чык-чак-ла» дээн, отту хонуп келирге, ийи чагыны андара үскеш, машина бир андарылган, боду хар кырында чыткан. Канчангашла көөрге, машиназы анаа турар болган. Топтап көрүп турарга кабиназының кыры адырлып калган болган. Бодунуң ушта халый берген чери ол. Машинаның ыяш кузову үрелген мындыг. Хар иштинден тура халааш, машина дозары-биле орукче үнүп келген. Бир-ле машинага олурупкаш, «Совтувтранс» черинге келген.

Даргаларынга чугаалаарга, шоолуг-ла херекке албаан. Чолаачы боду безин канчанмаан-даа болган. Хөй улус чыггаш, бир машинага олурткаш, андарылган техниканы эккээри-биле чорупканнар.

Андарылган машинага келирге, ол чоок-кавыда чүүдаа чок. Кырында доскаарларлыг машина турар болган. Баштай куруг доскаарларны чүктеп үндүргеннер. Ооң соонда үш тоннаның трозу-биле долгааш тырыларга, машина турган черинден шимчеш дивээн. Оон база катап Кызыл кирер ужурга таварышкан. Кызылга келирге, Гаврилов дарга чеди тоннаны көдүрүптер хире трос тып эккелген.

Ол трос-биле машинаны тыртып тургаш, үндүр сөөртүп эккелгеннер. Машинадан чайылган «маадырның» ат-бажын Комбу оглу Хунажык Ондар дээр. Ам чугаа ооң дугайында болур.

Тайга станциязының чоогунда бичии арт ажып кээрге, оргулааш черни эрткеш, кудургай куду черге келир, ол черни «Хуна чайлыы» деп чолаачылар чайгаар-ла адай берген. Ол үеде төөгүлүг чер турган. Мээң бижип турарым кол маадырны билбес, танывас чолаачылар Тывада чок деп болур.

1914 чылда Кызыл хоорайның таваан салып, чаа-ла бажыңнарны тудуп, кудумчуларны адап эгелээн үезин. Ынчан частың ортан үезинде чылыы аажок. Оътсиген көгерип эгелээн, бораҳөкпештер ында-мында чирилээн, кежэликтей ооллар болгаш кысчыгаштар ойтулааштап, өдекте анай, хураган дешкилежип маннаар үе турган.

Улуг-Хем кожуунуң Алдыы-Шынаа сумузунуң кежигүннери Комбу болгаш Ханды Ондарларның өгбүлезинге оол уруг төрүттүнген. Эртен даң бажында эр хиндиктиг эрес кижилер аът-хөлүн эзертеп, ырак черлерже чоруурунче дөгернип, эртежи кыстар инек саарынга белеткенип турда, Ондарларның өөнге улус хөйү-биле чыглып келген.

Оол-даа төрүттүнери билек, алгырып эгелээрге, чон дүвүреп, бир өгде изиг хан кылган, өске бир черде чемниң дээжизин белеткеп эгелээн. Ынчан Алдыы-Шынаа сумузунга хөй эвес өглер турган. Ол төрел бөлүк аймак...

Чылдар эрткен. Эр апарган кижи улуска азырадып олурар эвес, өскээр чоруп, амыдырал-чурталганы дилээр апаар. Ол үеде машиналар чаа-ла маңнажы берген. Ону сонуургаан кижилер, ооң соондан маңнап, кады чаржып турар апарган. Аныяк улустуң үрээ дөстүнер эвес, чолаачыга өөренип алыксаан каш аныяк кижи Кызыл кирип, курска өөренип алырын шиитпирлеп алганнар. Оларның аразында Хунажык база бар. Даваа Ондар, Серээ Ондар, Хунажык Ондар Кызыл кирер орук аксынга машина манап ора хүнзээннер. Эки көргени кээп, бир машина тура дүшкеш, ооллар олуртуп алган. Кызылга келгеш, баар-базар черниң аайын тыппайн, ыңай-бээр кезек баскыланнар. Арай деп тургаш «Совтувтранс» деп черге чеде бергеннер. Ооллар өөредири-биле хүлээп алган.

Каш ай өөренген соонда чолаачының шынзылгазын холга алганнар. Ол-ла черинге ажылдап артып калганнар. Баштай оларга «ЗИЛ-5» марканың машиналарын быжыглаан. Өөрүшкү-маңнайлыг болуп, кезек када өрү-куду халыткылаан.

Баштай Хунажык Ондарны чоок черлер Балгазын, Бай-Хаак, Сарыг-Сеп ынаар чүүк сөөртүрү-биле чорудуп турган. Ооң соонда Чадаанаже чүүк чедирери-биле чааскаандырзын чоруткан. Шоолуг машина-техника билир эвес, орук ара үрели берзе канчаарыл деп бодал аныяк кижини дыка-ла хөлзеткен. Бир дугаар ырак чер бар чыдар кижиге дүвүренчиг-ле болган, янзы-бүрү бодалдар ижин-баарын өйүп чораан. Сести-сести чоруп чораан, Сесегелеп барып ашкаш, Адар-Төшче дедир эггеш, адак-бышкаа чиигей берген, ам артында хостуг тынып, артында каттырып чораан, Чадаанага киир халдып келгенин безин боду билбээн.

Дедир келирде дүк чүдүрүп алгаш, Адар-Төштүң арт кырын таварааш, оңгул-чиңгил оруктарны оң, солагай талазынче ээп чораан, оюп эрткилээш, Кызыл кодаже халдып кирип келген.

Ол үеде малгаш кончуг. Чаъс-чайык соонда ырак чер баар дээр болза колонна-колонназы-биле чорутканы дээре. Бот-боттарынга дуза херек болгай. Довурак-доозуннугда база кончуг. Мурнунда-даа, соонда-даа чүве көзүлбес. Кабинаның соңгазын ажыдып алгаш чоруурга, довурак киргеш, аас иштин кургадыр.

Ырак чер чоруурда бодунга ап чораан доскаарларынга бензинни кудуп алыр. Бензин төнүп каар болза, доктаар черлерде черни каскаш, доскаарларда куткулап каан бензинни демир-хууннап узуп кудар. Сургакчылаарының акшазы бар эвес, боттары хүнезиннепип алыр. Ынчан 15 көпеек-биле чемненип алыр. Шалың 50-80 хире рубль. Ол шуут чедер турган.

Бир катап Хунажык садыгдан бараан садып алыр дээш обком мурнунга турган садыгга киргеш, алыр дээн чүвезин садып алгаш, машиназынга олуруп чыдырда, аныяк уруг маңнап келгеш, мени бичии сөөртүп көрем акый деп дилээн. Чедер черинге чедирип каан. Ол аразында кайда, чүнү кылып турарын билип алган. Ат-бажын база доктаады шаап алган.

Бир дыштаныр хүнде паркка кылаштап чоруурга, демги уруг бо-ла уткужуп келген. Ол хүн кинолап хүнзээннер. Уругнуң адын Опаа дээр. Хорум-Даг чурттуг кижи болган. Оон эгелээш-ле таныжа бергеннер. Уругнуң ада-незинің аалынган бээр чоруп каапканнар.

Чазак черниң машинакчызы Опаа-биле чолаачы Хунажык 1940 чылда Кызыл хоорайга өг-бүле тутканнар. Бир кыс, бир ооллдуг болуп, эки чурттап келгеннер. Оларның уруу Таня Кызыл хоорайда прокуроролап ажылдап турар.

Ажы-төлү өскен. Хунажык Комбуевич уруглларының уругларын азыражып олурар. Эң ылаңгыяда оглу Володяның ийи уруун садиктен эгелээш, школаже киир үдээн. Ам олары кырган-ачазындан аңгыланыр апарган. «Өстүр азырап каарымга, мени тоовас апардылар. Кырган кижи бистің чанывыска чорба дээр-дирлер. Улгады бергеш ыядыр апарганнары ол-дур ийин» — дээш каттырып кагды.

Х. К. Ондар назылап кыраан-даа болза өг-бүле иштинде хлеб, сүт садар кижизи ол. Аъш-чем садар акша ооң холунда турар. Бодунуң пенсиязындан «кара хүнге» арттырып алыр акшазы база бар. Ам-даа адак-бышкаа чиик. Диштери бүдүн. Аңаа көөрде уругларының уруглары диштери чок, күрзүк болдур эвеспе. Ашактың бажының дүгү кара хевээр. Уругларының уругларын школаже үдээр, уткып алыр. Ынчаар-ла чаңчыгып калган.

1934 чылдан 1956 чылга чедир «ЗИС-5» деп бүдүн чартык тоннаның машиназын мунуп келген. Ооң соонда 1974 чылга чедир хоорай автобузу мунуп чораан, ол-ла хевээр пенсияже үнген.

Бо ажылдап келген чылдарының иштинде Кызыл хоорай Совединиң депутадынга каш удаа депшиттиргеннер. Соңгукчуларының чагыгларын ак сеткилдиг күүседип чораан. Кудумчуларның бок-довураан арыглаарынга, сагылга-чүрүм тударынга, бажың онаашкынынга бодунуң үлүг-хуузун киирип келген.

Кызыл хоорайның чажыды, аңаа аныяанда-ла келген кижи болгаш каяа, кажан бажыңнар туттунганын, кудумчуларны канчаар адап турганын чугаалап олурар. Шериг лагеринге каш бажың турганын, ооң кедээзинге турган өглерни сактып чугаалаар.

Хунажык Комбуевич бо ажылдап, чурттап келген назынында чүнү көрбеди дээр. Дайын үезинде чоннуң берген белээн сөөртүп, Калдак-Хамар артынга орукту кылчып, кожууннарга бараан чедирип, оон дүк дажыглап дээш, кылбаан ажылы чок.

Бо чорааш хөрээн өйүп чоруур бир чүүл ооң сеткил-сагыжында артып калган. Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң өрттенгени ооң сагыжындан ыраваан. Ындыг-ла ыйнаан, бүгү назынында аңаа ажылдап келгенде. Ынчан өрттенген 90 автобусту көргеш, үш хондур ооң девискээринге кылаштап келген. Артында караан ыжыдыр ыглап алган. Мону чугаалап олургаш безин карааның чажы төктүп олурду. Бүгү назынында ажылынга бердинген кижи-дир деп чүвени оон билдим.

Дөртен чыл иштинде чаңгыс коллективке ажылдааш, пенсиялап үнери дээрге-ле улуг ат-алдар. Чүгле ол шагның кижилери мынчаар ажылдап билирлер. Амгы бистің бо үевисте беш хонук иштинде безин ийи-үш ажыл солуптар аныяктарны чок деп болбас.

Алдыы-Шынаа чурттуг аныяк-чалыы тургаш Кызыл хоорайга келгеш, кырып бар чыдарын муңгарап чугаалап олурар кырганны дыңнаарга муңгаранчыг-даа, адаарганчыг-даа. Муңгаранчыы чүдел дээрге, өскүс чорааш түрегделди эрткен, адаарганчыы — ат-алдар чедип, ажылдап чорааны.

1972 чылда Кызыл хоорай Совединиң он бирги сессиязынга дөрт кижиге — Чымба, Танов, Пахомов болгаш Ондарга хоорайның хүндүлүг хамаатызы деп аттарны тывыскан. Х. К. Ондарга ол атты тывыспастың аргазы чок. Ол — хоорайның чажыды. Боду сезен чыл бурунгаар апрель 14-те төрүттүнген. Хову болгаш Ветеринар кудумчуларынга кылаштап, баштайгы мал эмнелгезиниң бажыңынга кирип, хууда малмаганны эмнеп турганын сактып орар. Бижиир үүве болза, ол оон-даа хөйну чугаалаар.

Үр чылдарда чаңгыс черге ажылдап турганының ачы-хавыяазының үнелели — орденнер болгаш медальдар-биле шаңнатканы болур. Ленин, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер, Ленинчи юбилей, «Күш-ажылдың хоочуну» медальдар ооң чүрээниң дужун каастап чоруур. «Озал-ондак чокка ажылдааны дээш», «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» деп хөрек демдектериниң эдилекчизи. Ол болза, кыштың соогун, чайның изиин дивейн карак кызыл кылып чораан ажылының херечизи-дир.

Узун назылыг, биче сеткилдиг, төөгүнүң арыннарын балаттынмас кылдыр сактып, төөгүп орар кырган кижи бистің аравыста чурттап, эрткен оруун амгы шаг-биле дөмейлеп, хөөреп олурарын кижи магадавас арга чок. Кырганның сагыжын өйүп чоруур бир хомудалы бар.

Хоочун чолаачыларны чыып алгаш, Калдак-Хамар артынга чедирип, ону көргүскен болза, сагыш ажыыр үүве-дир ийин деп каап олурар.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧАМАШКЫЛЫГ ХООЛАЙЛАР

Бо материалды биживес аргам чок апарды. Маргыжып, негеп-даа келдим. Таптаашкын чылдарының үезинде буураан ажылагый дээш четпестер дугайында айтырыг, негелде тургузарымга, меңээ удурланып, кызып-кыйып, ажылдан 5-ле минута озалдаан дээш хемчег ап, судка-даа берип турдулар.

Ам бо материал дээш база ол хевирже кире бээримни бодап олур мен. Ынчалзадаа тыва улустуң «Шын күштүг, шынар аңылыг» деп үлегер чугаазы бар. Аңаа даянып алгаш бижип олур мен. Хөй чугаа шөйүп турбайн, материалдың темазынче кириптейн.

Кызылдың пассажирлер АТБ-де 20 чыл ажылдап тур мен. Оон эки-даа, багай-даа талаларын көрүп келдим. Кол ажылым оператор (одалга системазының слесарының) хүлээлгезин күүседип келдим. Одалга системазының хоолайлары үр турганындан, ону өй-шаанда солуваанындан дадаргаш суг төктүп турар апарган. Суг төгүлген черлерни чуга демирлер-биле чамап ап тур бис. Ол демир белен тывылбас болурга, айтырыг тургузуп чеде бээрге, боттарыңар тып алыңар дээр мындыг даргалар-дыр бо. Негелде тургузарга тоомча чок. Чүү дээш шалың ап турарлары ол ирги?

Батареяларны болгаш краннарны солуурунга чеже хире херек болдур, шуптузун чагыг ёзугаар бижээш, инженерге берип каарга, күүсетпес, акша чок деп харыы алыр бо-ла, 1992-93 чылдарда берип каан чагыглар ам-даа боттанмаан.

Ам бо хүннерде батареяларны болгаш хоолайларны чуга демир-биле чамап каан турбушаан. Үш мотор бар. Оларның байдалы багай. Бирээзи шуут ажылдавас. Аңаа резина херек. Ындыг резина тывылбас. Резинаны хандырарын вулканизатор цеги харыылаар.

— Даргаларга чүге чугаалавас сен — деп, цех начальнигинден айтырдым.

— Олардан негеп шаг болдум. Резина чок дээр.

Ам канчаар, бодум акшам-биле садып эккээйн дээримге, өртээн төлевес бис дээр чорду.

Ийи дугаар насосту кылыр дээрге, токарьның киржилгези чокта ол болдунмас. Токарьга чеде бээрге, силерниң насозуңар чокка-ла меңээ ажыл четчир дээш тоовас. Ынчангаш хүннүң-не кочал-биле суг дажыырга, кырган кижиниң хол-буду, оорга-мойну шылап каар үүве-дир. Даргалар ону хаайынга-даа какпас.

— Суг сордурар насос өрттенген. Чаа насос садар бис — дээн.

Мынчага чедир сураг. Кышты борастанып ажып алдывыс. Чылыг дүшкен. Ам даргаларның сагыжынга насос, мотор кайын киреріл аан. Ыт эрттирип кааны олдур ийин.

Ийи-үш ай иштинде акша-шалың албайн келдивис. Алыр шалыңывыс шоолуг эвес, 50-60 мундан ашпас боор-дур. Эвээш-биче-даа бол, ажылдап алган акшазын чогуур үезинде бербес боорга ындыг үүве ийикпе, ажылчыннарның ажылдан үнер-кирери көвей. Чүгле ЦТП-ден беш сантехниктин үне бергенин чугаалаарга-ла четчир.

Оон ыңай чажырар, бузурар чоруктар удуртукчуларның талазында база бар. Чижээ, садыгже оор киргенин, складтан аъш-чем оорлаанын истелге органнарынга дыңнатпас болур-дур. Ооң түңнелинде садыгжы чүү-даа болбаан ышкаш, анаа кылаштап турар. Билир кижилер бо талазы-биле бук-даа дивээн.

Шалың төлевири эң-не кудуку деңнелде. Чазактың чарлыктарын барымдаалавайн, боттарыныы-биле кылыр чоруктар бар. Конторада ажылдап турар ажылчыннарга 6 дугаар разрядтың септекчилериниң разрядтарын тывыскаш, акша төлевирин берип турар. Чогум кайда, чүнү кылып ажылдап турары шуут билдинмес.

Таптаашкын үезинден бээр гаражтың кырын септеп чадап каан. Бо берге үеде ол кайын септеттинер боор. Ынаар үндүрер акша-төгерик-даа тывылбас. Хар суу эрээш, цехтерже төктүп бадып турда, даргаларывыс сүзүп кылаштажып турду. Ындыг черден электри шугумунга хай-халап болза канчаар даргалар ийик.

Даргаларны чон идегээш соңгуп алыр үүве ыйнаан. Бүдүрүлгени уштап-баштап турган даргавыс В. Бойко ажылын сандараткаш, Саян артынче көжүп чоруй барды. Ооң орнунга кол инженер турган Г. И. Тутатчиковту олуртуп кааны кайгамчык. Ону даргаладыр-биле коллективтиң хуралынга-даа көрбээн, сайгарбаан. Ажылчы чоннуң санал-оналын көөр турган. Ам ол кол инженеривис мооң мурнунда бүдүрүлге-техниктиг килдистиң начальниги турган В. Г. Пахомов апарды. Моон алгаш көөрге, чагырып-дужаар байдалдың когу ам-даа үзүлбээн деп үүве илдеп.

Чээрби ажыг чыл ажылдап келгеш, көрген болгаш билир үүлдеримни бижиир болзумза, бир ниити кыдыраашка-даа кайын сыңар. Чүгле бодумнуң ажылымның кол-кол четпестерин бижидим.

Четпестерни бижээш, эки талазын кааптарга кайын боор. Эки ажылдыг чолаачылар болгаш септекчилер дыка хөй. Оларның киирген үлүг-хуузунга коллектив четтиргенин илередип турар.

Болдур-оол САЛЧАК.
Кызылдың ПАТБ-ниң ажылчыны.
(Гонорарын «Шынга» арттырдым).

АШАКТАР ЧӨВҮЛЕЛИ

Таңды кожуунның Арыг-Бажы суур чагыргазы (даргазы Нина Чоодуевна Дажы) чон ортузунга кижизидилге ажылының чаа хевирлерин дилеп, корум-чурумну быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдарны кылып эгелээн. Маңаа барымдаа кылдыр мындыг чижектерни киирип болур.

Суму чагыргазы суурнуң эр хиндиктиглериниң хуралын аңгы чыггаш, аңаа оларның чөвүлелин тургузуп алган. Бо дээрге кижизидилге ажылының база бир чаа хевири бооп турар. Нина Чоодуевнаның чугаазы-биле алырга, эр улустуң хуралының идепкейлии канчаар-даа аажок болган. Олар артында боттары саналоналын берип, эң ылаңгыя, аныяк-өскенниң ортузунга кижизидилге ажылын күштелдиреринче кичээнгейни салып, ооң дээштиин чедип алыр дизе, эр улустуң тускай чөвүлелин тургусса кандыгыл деп айтырыгны көдүргеннер. Ынчангаш Арыг-Бажы суурда ашактар чөвүлели ажылдап эгелээни ол. Дараазында каш-ла хонук эрткенде, хөрээжен чоннуң хуралын база эрттирип, аңаа хөрээженнер чөвүлелин база катап тургузуп алганнар.

— Бо дээрге мооң мурнунда таптаашкын үези дижиривис коммунистиг партия чагырып дужаап турган үеже эглип келбээн бис бе— деп, Нина Чоодуевнадан айтырарымга, ооң харыызы мындыг болган ийин:

— Силериң ооңар черле чөп бооп чадавас, черле ынчаш хөрээженнер чөвүлели, кудумчу комитеттери, улусчу дружина дээн ышкаш аныяктар организациязын эде тургуспас үүве болза, моон соңгаар чон ортузунга кижизидилге ажылының дээштиин чедип алыры болдунмас, ук организацияларны катап тургузуп эгелээнивис ол.

Ооң оозу канчаар-даа аажок шын. Кожуунда чагырга чери безин ону деткип, харын-даа хөрээженнер чөвүлелдерин, улусчу дружинаны катап эде организастаар талазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган.

Бо бүгү ажылды организастаарда чаңгыс-ла четпес үүл барын Нина Чоодуевна меңээ чугаалап орду. Ол үүл дээрге республикада Аныяктар яамызын-даа, аныяктарның ассоциациязын-даа тургузуп, даргабошкаларын томуйлап каан кирезинде аныяктар ортузунче кирбестээн даргалардыр. Азы бистің суурну оюп эртип турары ол ирги бе деп шын-на сеткилиби-биле хомудалын илеретти. Мен база ооң дүвүрээн сеткилинге каттыжар мен. Бистің Таңды кожуунда аныяктар ортузунга кандыг-даа ажыл кылдынмайн түрары хараадаңчыг. Ынчангаш республикада аныяктар шимчээшкининиң кандыг-бир төлээлери биске кээп, дузаны кадар боор дээрзинге бүзүрел улуг.

— Эр хиндиктиглериң ол чөвүлели кандыг ажыл кылыр боор ирги? Таптаашкын үезинде хөрээженнер чөвүлели Бай-Тайганың Кызыл-Даг суурга чаа-ла тургустунуп, эге базымын кылып турар үеде, бир ашак кадайын эттеп, эки-бак сөглээни дээш хөрээженнер чөвүлелинге чаа-ла хемчээткен дээр үүве ийин. Артында-ла ашактың дер-бузу төктүп, адактың сөөлүнде үнер эжик тыппайн, өске кожазында өрээлче үүткүп кирип турган дээр чораан. Ашактар бот-боттарын шоотпайн, анаала шуугаазын болу бербес ирги бе?

Нина Чоодуевна элээн боданып оргаш:

— Ол ындыг эвес турар ужурлуг. Бир-ле дугаарында, назы четпээннер ортузунга ажылды күштелдирер. Бир эвес назы четпээн кижи чурум үреп кагза, адазын ашактар чөвүлели, аазын хөрээженнер чөвүлели келдиртип, чугаа кылыр. Оон түңнел үндүрбес болза, кудумчу комитеттеринче киирер, ол комитеттерде ол ийи чөвүлелдериң кайызынын-даа төлээзи, социал башкыларның төлээзи, суурнуң участок төлээзи бар. Суму чагыргазындан база бодум азы оралакчы ыяапла олуржур. Ынчан торгаал дээн ышкаш элээн дээштиг хемчеглерни бээр апаар. Ынчангаш бо ажылды ам эгелеп алганывыс ышкаш, чогумчудуп, чурумчудуп, системаже киирип алыр болзувусса, суурга корумчурум айтырыы үүгээртээр ужурлуг.

Ажык-чарлыг демократияның үезинде кижизидилге ажылының өске кандыгдаа чаа хевирлерин тып шыдаваан чүве болганда, катап-ла амыдыралга бадыктаттынган эрги-ле партийжи кижизидилге ажылының үе-чадазынче эглип киирип эгелээнивис ол эвес ирги бе?

Савый-оол ООРЖАК.
Бай-Хаак.

ҮЛҮҮН КИИРГЕННЕР

Барыын-Хемчик кожуунда «Шын» солуннуң идепкейлиг бижикчизи Тава-Самбуу Сарыглар бисче кожуунга коржаанын болгаш хереглекчилер ниитилелиниң хөгжүлдезиниң, орта ажылдап чораан удуртукчуларның дугайында материалды бижээн.

Барыын-Хемчик кожуун 1921 чылда тургустунган. Ол үеде Кызыл-Мажалыкка бажыңнар барык чок турган. Кожуун чагыргазының удуртукчулары өглерге ажылдап, сумулар, арбаннарже аът мунуп алгаш сургакчылап, бир демниг онаашкан хөрээн кылып келгеннер. Чон колдунда мал, чер ажылдыг чораан.

Кожуун тургустунган соонда Тыва Арат Республиканың өске кожууннарының деткимчези-биле эштежилге коржаазын организастаан. Ооң кежигүннеринге чонну хүлээп алгаш, тускай латин, тыва бижиктерлиг билеттерни тыпсып бергеш, ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киириштирер хемчеглерни ап турган.

Кожуун төву Кызыл-Мажалыкка 1922 чылдан эгелеп бажыңнарны тудуп эгелээн. Тудуг ыяжын белеткээш, сөөртүп чедирер даалганы өг-бүле бүрүзүнге ол улустуң шыдалын барымдаалап тургаш онаар турган. Чон ол даалганы кончуг ак сеткилдиг күүседир чораан. Ынчангаш тудар ужурлуг бажыңнарны чогуур хуусааларында ажылдала киирип турган. 1923 чылда коржаа бажыңын, складтарны тудуп, ажылдала киирген. Ол үеден эгелээш, садыгларга демир андазынар, аът тергелери, тараа кезер хол кадыырлары, хомуттар, чүгеннер, баглар, эттээн хөмнер, идик-хеп, пөс аймаа, шай, таакпы болгаш өске-даа чугула хереглелдиң бараннары өлбей берген.

Барыын-Хемчиктиң коржаазының эң баштайгы даргазы Хөнделең сумузу чурттуг Сарыглар Сүрүң-оол болган. Аңаа ол он ажыг чыл ажылдаан. Ооң соонда Ак сумузу чурттуг Күдерек Монгуш даргалаан. Олар коржаа хөрээн сайзырадыр херекке биче эвес үлүүн кииргенин кожуунның улуг назылыг кижилери ам-даа чугаалап орарлар. Бо даргаларның соонда амгы үеге чедир кожуунның хереглекчилер ниитилелиниң баштаар чериниң даргаларынга элээн хөй кижилер ажылдаан. Оларга Эректол Кол, Марк Аракчаа, Шаравии Елисеев, Ооржак Кожай-оол, Наймит-оол Казак, Галина Даваадор, Иван Попов болгаш өскелер-даа ажылдап чорааннар.

Бо даргаларның иштинден Иван Степанович Попов биче эвес ажыл-херекти кылып, коржаа кежигүннериниң амыдырал-чурталгазын экижидер дээш доктаамал сагыш салып келген. Ылаңгыя хереглекчилер ниитилелинге эргежок чугула дыка хөй тудугларны туттурган. Кызыл-Мажалыктың адаанда аъш-чем болгаш үлетпүр бараааннарының складтарын, гаражты, хаван кажаазын ажыглалга киирген. Оон аңгыда, хереглекчилер ниитилелиниң баштаар чериниң ийи каът универмагты болгаш өске-даа магазиннерни, тудугларны кылдырган. Көдээ суурларда садыгларның материалдыг баазазын экижидеринче сагышты салып чораан. Ооң түңнелинде Барлык, Аксы-Барлык, Шекпээр, Хөнделең, Эргі-Барлык суурларда магазиннерни туттурган болгаш оларның капитал септелгезин кылдырган.

Барыын-Хемчик коржаазының белеткел конторазының белеткекчизинге кыдат Сарыглар Саяты дыка хөй чылдарның дургузунда эки ажылдап келген. Малдарның дүгүн, кештерин, өлүк аймаан ол хүлээп алыр турган. Саятының сорттап хүлээп алган дүгүнүн, кештериниң, өлүүнүң үнезин республиканың төп белеткел чери бичии-даа кудулатпайн хүлээп алыр. Чүге дээрге бо талазы-биле ооң мергежили, билии шыырак турган.

Дөртен чылдарның эгезинде дайынның берге чылдары үүве. Ынчан аъш-чем болгаш үлетпүр бараааннары ховартаан, оларны үүгле тускай чөпшээрел-биле чонга садып турган. 1941-1943 чылдарда хөй кээп турган далган ховартаан, Чурттакчы чонну кожуунга ажылдап турган дээрбелер далган-биле хандырып келген. Ол үеде кызыл-тас, арбай, чиңге-тараа далганының хлебтерин чип турганын мен дег назылыг кижилер ам-даа утпаан боор. Кажан дайын төнген, Россияның составында Тываның каттышканының соонда бараааннар-биле хандырылга элээн экижип эгелээн үүве.

Тава-Самбуу САРЫГЛАР.

Таңды, Чеди-Хөл кожууннарда бистің корреспондентивис ажылдап эгелээн

КАРА-ОЙНУҢ МУНУКЧУЗУ

Савый-оол Шагдырович Оржак 1942 чылда Барыын-Хемчик кожуунга төрүттүнген. Дээди эртемниг. Өг-бүлелиг, ажы-төлдүг. Бай-Хаак суурда чурттап турар. Ол колдуунда комсомол, партия, Советтер шугумунга ажылдап чораан. Ооң соонда парлалга ажылынче шилчип, районнар аразының «Таңды сыны» солуннуң редакциязынга корреспондентилеп, килдис эргелекчилеп ажылдап турган. Бо чылдың апрель айдан эгелеп Таңды, Чеди-Хөл кожууннарның девискээринде «Шын» солуннуң тускай корреспондентизи болуп ажылдай берген. Ам ооң бижээн материалдарының ийизин бо арында парладывыс.

Монгуш Балчыр Дирчинович-биле чоокта чаа ужурашкаш, мындыг үүлдү билип алдым. Мээң авамның адазы Узун-Херел дээрзи Барыын кожуунга чаңгыс-даа мал мурнунче киирбес, үргүлүү эртер, чүгүрүк Кара-Ой аттыг чораан кижидир.

Ол үеде кожавыс Моол-биле харылзаа кончуг эки турган. Тыва Арат Республика турар шагда Моол Арат Республика-биле аразында социалистиг чарыштыг, чылдын-на түңнелин үндүрүп турган үе үүведир. Ынчан Тываның баштыңчылары Чүрмит-Дажы, Хемчик-оол баштады чеди айның чеди чаазында-ла Хандагайтыга чеде бээр турган.

Эът-чемни-даа хайындырар тускай өглерин белеткеп каан турар. Кончуг ирттерни баш удур эккеп кааш, Хандагайтыга азышчем кылыр тускай өглернин ээлери ээлчежип кадарып турар үүве дээр.

Ынчан ол найыр таптыгла 10 хонук иштинде болур турган. Чарышка салыр узун хемчээлдиг черге безин муң ажыг аъттарны чарыштырып турган.

Моолдуң чарыштырар аъттарын ынчан моол кыстар мунар турганы сонуурганчыг. Олар артында эзерлиг чарыштырар. Оларга деңнежир үүве черле чок. Бистің тыва аъттарывысты оолдар мунуп турган. Амгыдаа, ынчангы-даа үеде тыва аъттарны тывалар чавыдак чарыштырар турган.

— Кижи бүрүзү-ле чарыш аъды мунуп шыдавас боор үүве. Чарыш аъды мунар кижи аъттың дынын черле кошкадып болбас. Бир эвес дынын кошкадыр-ла болза аът маннай албас, дораан-на шөйлүп каар. Шала дөш үнер черлерге аътты албадап болбас, а дөш куду бадар черге элээн чер ап дүргедеп болур. Аът мунукчузу кижи мурнунда чоруп турар аъттарны эмин эрттирыдып болбас. Ынчангаш тавында тудуп алгаш чорбас болза, бажында аъттарга четпейн баар таварылгалар кайы хөй боор үүве.

Хандагайтыга болуп турган улуг найыр 1932 чылдан эгелээш-ле 1937 чылга чедир бооп келген. Бис ол улуг найырга доктаамал киржип келген бис. Ашактың үүгүрүк Кара-Ой аъды орта доктаамал шаңналдыг черни ап келген аът. Ашак боду аъттың шаңналын черле ап көрбээн. Дөгерезин бөле туткаш, мени Чыргакыга чедирип каар ирей болгай. Ол үеде чарышка шаңналдыг черге кирген малдарның шаңналы-даа көнчүг эки турган. Идик-хеп, шай, таакпы дээш, үүү чок дээр ону. Хем-Белдиринге болуп турган Наадымнарга база-ла муң ажыг аъттарны чарышка салган турган болдур ийин. Ынчан аъттарны чеденге чедир шаңнал тыпсыр. Эртип келген аъттарга «байза» дээр дугаарлыг ыяштар тыпсыр боор үүве. Аъттарның келген аайы-биле дугаарларын тыпсып каар. Ол дугаарлыг «байзаны» чедиргеш-ле, шаңналды алыр. Кырган-ачаның Кара-Ой аъды 12-14 дугаар черге Хем-Белдиринге кээп турган.

1936-38 чылдарда Ак-Эриктиң акааларының Эзир-Каразы эвес-ле. 1938 чылда репрессиялар эгелээн. Эзир-Караның ээзи контр дээш ол аътты чарышка безин салдырбайн турган.

Ынчан Наадым үезинде Барыын кожуундан 10 хонук чорааш Хем-Белдиринге кээр үүве. Узун-Херел иревис аътты канчаар-даа аажок эки соодар кижи-ле болгай. Чамдыкта харын-даа эмин эрттир соода бээрге, мен бүдүү бичии оъткарып-даа чоруур турдум — деп, Балчыр Дирчинович хөрээн орду.

Иревис каяа-даа — Хандагайтыга-даа, Хем-Белдиринге-даа келгенде чүгүрүк аъттар шинчилеп, оларның бажындан куду сиирип тудуп, чоруп бээр чаңчылдыг кижидир. Кара-Ойнуң хөрээ көнчүг делгем болгаш ийи холунуң аразынга чаашкын чаап турда чаглактанып-даа чордум ийин — деп, Балчыр Дирчинович шынзыдар болду.

Эки аът ээзинге чүүден үнелиг, 1940 чылда чүгүрүк Кара-Ойну шериг черинге аппаарга Узун-Херел иревис аъдының соондан караанын чажын чодуп туруп калган ийин. Ол үеде шерингге эки аъттарны аппаар турган эвес үүве бе.

Кара-Ойну чарыштырып турда мындыг таварылга болганын Балчыр Дирчинович сактып орду. Ынчан Барыын кожуунга аъттарны чарыштырарда үстүү Шыраа-Булактан бадырар. Ол үеде ашактың аалы Бижиктиг-Хаяга турган. Чарыш аъттары аалдың чанындан эртер. Кырган-ааваныс чолдак кижиле болгай, ынчангаш-ла ындыг болган боор, Кара-Ой бажында кара чааскаан эртип чыдыр дээрге, кырган-авам өг кырынче үне халааш көрүп турган дээр.

А ашак боду думчук таакпылаар кижи дээр. Аъды эртип кээрге думчукче урар таакпызын аксынче уруп турган чери база бар.

Ам бо үеде аът чарыштырарын көрүп чоруурга четпестер кончуг хөй боор-дур. Чок-ла болза хемчээли кызыы болгулаар. Чамдык черлерде дыңнаарга кыжындаа, чазын-даа аъттарны чарыштырып турган боор. Эрткен аъттарның шаңналдары база шоолуг эвес.

Аъттарны соодуп алыры үш-дөрт хонук боор. Шаанда болза ындыг эвес, чартык ай чыгыы соодуп кээр. Соодуу чедишпээн тодуг аъттарны черле чарышка салып болбас деп Балчыр Дирчинович чугаазының төнчүзүнде немеп кагды.

Балчыр Дирчиновичиниң хары дөгээн, ам таптыг-ла 74 харлап алган. Ындыг-даа болза ам-даа адак-бышкаа чиик. Ол чарыш аъдындан аңгыда, өске солун үүлдерни хөөрээр кижи. Оон ол чугааларын дараазында бэраалгадыр бооп-тур мен ийин.

Савый-оол ООРЖАК.

Чурттакчыларның хомудалы

ДУЗА ЧЕДИРЕРИН ДИЛЕП ТУР БИС

Кызыл хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Саттың кичээнгейинге

Чоокта чаа Кызылдың Энергетиктер кудумчузунда бир дугаар бажында «Тон» биче бүдүрүлгениң общежитиезиниң бөлүк чурттакчылары редакцияга чедип келген. Оларнын-биле ужуражып, чугаалаштым.

Олар Кызыл хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Саттың адынга общежитиениң 35 чурттакчызы ат салган дилег билдириишкинни бижип алган болду. Ону меңээ бергеш, солунга парлап үндүрерин диледилер. Билдириишкиниң долу сөзүглелин өскертпейн мооң адаанда киирдим.

«Бо билдириишкинни бижир ужурувус болза, общежитиениң сөөлгү үеде байдалы дыка берге, чурттаар арга чок байдал тургустунуп келген. Бо общежитиени харыылаар ээзи чок. Соок сугну январь айда-ла дуглап каапкан, ам изиг суг-биле аъш-чем хайындырып ижип тур бис. Удавас одалга сезону төнерге, изиг сугну база өжүрүп каптар, ынчан та канчаар улус бис. Кыштадыр электри чырыы өжүп турган. Чайын шуут кыпчайн баарга даштыгаа одагланыр бис. Мындыг берге байдалга чурттап тургаш, чаш ажы-төлүвүстүң аарыыры көвүдеп турар.

Силерден улуу-биле дилээривис болза общежитиениң байдалын өөренип көргеш, комиссиядан тургузуп, биске кээп дуза кадарыңарны улуу-биле дилеп, идегеп артывыс».

Дилег билдириишкинде общежитиеде четпестерни кончуг допчузу-биле айытканын олар чугаалааш, немей тайылбырны бээр бодалдыг келгенин илереткеннер. Редакцияга келген аалчылар-биле чөпшээрештим.

Баштай общежитие кымга хамааржырын, каш өг-бүле чурттап турарын болгаш ында ниити байдалды таныштырдылар. Бо мурнунда Кызылдың септелгетехниктиг бүдүрүлгезиниң ниити чурттакчылга бажыны турган. Ынчан чурттакчылардан улуг негелделер, хомудалдар турбаан. 1993 чылдың май айда «Тон» биче бүдүрүлгениң даргазы Кара-оол Допчун-оол ону хуужудуп алгаш, ооң чурттакчыларынга таарымчалыг байдалды ол-ла хевээр тургузарын хүлээнген. Бо дөрт каът чаагайжыды туттунган общежитиеде хоорайның аңгы-аңгы бүдүрүлгелеринде, организацияларында ажылдап турарларның 80 хирези колдуунда аныяк өг-бүле чурттап орар. 2-3 өг-бүледен өскези ында шупту тывалар чурттап турар.

Хуужуткан соонда удатпаанда общежитиеде байдал дорайтап баксыраанын чурттакчылар чугааладылар. Комендантылар каш удаа солушкан, ол ажыл-ижинге ээ-харыысалга чок, арагалаар улустар болган. Ооң түңнелинде каш-ла ай эрткенде мында хамык чүве сандараан, үрелген, корумчурум баксыраан. Ооң колла чылдагааны — арагалаар улус чыглып турарында. Олар чурттакчыларга дыш бербес, соңга шилдерин бузуп, дериг-хекселдерни үргедээн. Ол четпестерниң дугайында бүдүрүлгениң даргазы Допчун-оолга чугаалаарга тооп көрбес болгаш ону эдериниң хемчээн албаан. «Общежитиеде хамык чүвени боттарыңар үреп турар-дыр силер» деп чурттакчыларже чуй каар болган.

Ажыл-агыйжы эвес, хайгаарал, ниити чурталга бажыңының ёзулуг ээзи чок болганындан ында чурттап турар өг-бүлелер берге байдалга таварышкан. Бир дугаарында, кижи бүрүзүнүң шак-минутазы-биле хереглээри, ажыглаары соок сугну бо чылдың январь айдан эгелээш үзүп каапкан. Соок суг алыр чери чок болганыңдан изиг суг-биле чем хайындырып ижип турар. Ол дээрге санитарлыг чурумга удур, таарышпас чорук болур. Ам канчаар, суг алыр чер чок улус, ону ажыглавышаан, час дүжүп чылый бергени-биле чеөгелештир ол изиг сугну удавас үзүп каптар. Ооң соонда суг чок канчап чурттаар, амдыызында билдинмес. Соок сугнуң келбейн турарының чылдагаанын тодарадыр, эдериниң хемчээн кым-даа мынчага чедир албаан. Электри чырыы — кижиниң амыдыралынга эңне чугула херектиг түүлдерниң бирээзи. Чем-даа хайындырып чиирде ону ажыглаар. Общежитиениң электризиниң чырыы үргүлчү өжер, үрелир. Ындыг болганындан даштыгаа одагланыр, чем хайындырар ужурга чаңгыс эвес удаа таварышкан. Общежитиеде арыгланыр (албаннаар) черлер шупту үрелген, ажылдавастаандан бээр дыка үр болган. Даштын кудумчуда арыгланыр черже кижи киргеш, чиигеп алыр арга чок, бок-хиринден базар, баар чер чок. Ындыг болганы-биле бажың чанының девискээринге улус албаннаар. Ниити чурталга бажыңының ишти-даа, даштыдаа хирлиг, боктуг, ону арыглап, аштаарынче кымдаа сагыш салбайн келген.

Общежитиеде корум-чурум чок болуп, улустуң арагалап турарының бир чылдагааны паспорт чурумун шын сагывайн келгенинде деп чурттакчылар санаар болду. Ооң уржуундан кым киир бижиткени, чурттап турары орта билдинмес. Паспорт чурумун үреп турар улус общежитиени садып алган ээлери болуп турар. Биче бүдүрүлгениң даргазының төрели Вячеслав Допчун-оол общежитиениң эргелекчизи болуп ажылдап тургаш, аңаа чурттаар күзелдиг улустуң паспортун киир бижидери-биле бир кижиден-не 5 муң рубльди ап турганы илерээн. Херек кырында паспортту киир бижидерде оон дыка эвээш акша херек болур ужурлуг. Оон аңгыда кайда-даа ажылдавайн, өөренмейн турарлар орта чурттап турган болган. Олар общежитиеге чурттааны дээш хөлезинин канчаар төлеп турганы билдинмес болуп арткан.

Общежитиениң чурттакчыларынга сөөлгү үеде билдингени-биле алырга, «Тон» биче бүдүрүлге бодун боду хандыртынар акша орулгазы чок болганындан дүжүп турар. Ажылчыннарның түр када ажылдаарын соксаткан. Бир эвес ажыл тып алыр улустар бар болза, өскээр ажылдап чоруй барып болурун сагындырып каан. Херектиң ужуру мындыг болганда общежитиениң ээзи херек кырында амгы үеде чок болуп турар.

Бо общежитиениң чурттакчылары амыдырап-чурттаарынга берге байдалга таваржыл, хилинчектени бергеш, ону эдеринге дуза, нелди үндүрер бүрүн эргелиг болгай. Чурттакчыларга дузалажыр хөөн чок болганы ол хире.

Ооң-биле соксап каар эвес. Моон соңгаар амыдырап, чурттаар арга чок, ажытөлүн кадык-шыырак өстүрүп алыры берге общежитиезиниң дугайында айтырыгны Чазакка, хоорай чагыргазынга база катап тургузарын чурттакчылар шиитпирлээн болду. Ынчангаш Чазак баштыңының бирги оралакчызы В. О. Оюнга барып, херектиң ужурун чугаалааннар. Бо дарга общежитиеге чораан, ооң байдалын эки билир болган. Ону хуужуткан дээрзин ол билбээн. Биче бүдүрүлгениң директору К. Т. Допчун-оолбиле чугаалажырын, айтырыгны сайгарарын, чурттакчыларның негелделерин чөптүг шиитпирлээр хемчээн алырын аазаан.

Общежитие Кызыл хоорайның девискээринде турар болганда ооң салым-чолун хоорай чагыргазы билир болгай. Ынчангаш ниити чурталга бажыңының чурттакчылары хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Саткa билдириишкинни бижээн. Ону үстүнде долузу-биле парлаан. Бо общежитиениң чурттакчылары айыткан четпестерни эдип алырынга тодаргай дузаны чедирерин Зоя Назытыевнадан улуу-биле дилеп турар. Чүге дээрге ээзи чок арткан общежитиеге оон өске кымдаа деткимче көргүспес. Чурттакчылар дилегни хандырар боор дээрзинге идегеп турар улус болду.

Берге байдалга таваржы бергеш, редакцияга дилег кылып чедип келген чурттакчыларның дилээн ёзугаар бо материалды бижидивис. Кызыл хоорай чагыргазының удуртулгазы (даргазы З. Н. Сат) мону кичээнгейлиг номчуп көргеш, чурттакчыларга боттуг дузаны чедирер дээрзинге бүзүреп турар бис.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Бистиң хүндүлүг ынак акывыс, Тыва Республиканың алдарлыг артизи **Владимир Серенович СОЯН** апрель айда төрүттүнген база ол ышкаш сценага ойнап эгелээнден бээр 25 чылы болур. Акывыстың ийи дакпыр байырлалын таварыштыр байыр чедирбишаан, чогаадыкчы ажылынга чаа-чаа улуг чедиишкиннерни, өг-бүлезинге аас-кежикти база кан дег кадыкшылды күзеп тур бис.

Үүлеңер бүдүп, чоруукар чогуп чорзун!

Хүндүткел-биле Солунарның өг-бүлезиниден.

ЮБИЛЕЙИ-БИЛЕ ХОЛБАШТЫР

Тыва Республиканың алдарлыг артизи **Владимир Серенович СОЯННЫҢ** юбилейлиг концерти бо чылын апрель 25-те кежээкиниң 18 шакта Политиктиг чырыдыышкын төвү турган бажынга эгелээр.

Билеттерни Политиктиг чырыдыышкын бажыны деп адап турган бажында садып турар.

Бистиң ачавыс **Чыргал Макимович ОНДАРНЫҢ** төрүттүнген айы — апрель, ававыс база апрельде төрүттүнген. Ачавыс — 52, ававыс 45 харлаар.

Ачавыс, ававыс 25 чыл дургузунда «Алдан-Маадыр» совхозка малчыннап келген. Ам-даа малчыннавышаан. Совхозтуң малын өстүреринге олар улуг үлүүн киирген. Ачавыс, ававыс — чеди ажы-төлдүң ада-иези.

Ачавыстың, ававыстың төрүттүнген хүнү-биле холбаштыр оларга чүректиң ханызындан изиг байырны чедирип, кан дег кадыкшылды, узун назынны, кезээде аас-кежикин, ажыл-ижинге чедиишкиннерни, бүгү-ле чаагай чүүлдерни күзедивис.

Хүндүткел-биле: оглу, кени, уруглары, күдээлери, ооллары, уругларының ажы-төлү.

Бистиң эргим ынак ававыс, кырган-ававыс, даай-ававыс, угбавыс **Кызыл-Уруг Маасовна МОНГУШ** бо хүнерде төрүттүнген. Ававыс биче сеткилдиг.

Ол өөредилге шугумунга 30 ажыг чыл дургузунда ажылдап келген болгаш башкылап, өөредилге эргелекчилеп, директорлап-даа чораан. Ажыл-ижинге бердинген, хөй-ниитиниң кандыг-даа ажылынга идепкейлиг кижи.

Ававыс сөөлгү чылдарда республиканың башкылар билии бедидер институдунда ажылдап турар. Ооң өөредип каан салгалдары республиканың булун бүрүзүнде.

Ынчангаш ынак иевиске улуг аас-кежиин, быжыг кадыкшылды, амыдыралынга ак орукту сеткиливистиң ханызындан күзедивис.

Дөргүл-төрелдериниң өмүнээзинден уруглары Аида, Аясмаа.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУРАР

Кызылдың уран чүүл училищезин дараазында салбырларга өөрениринге сургуулдарны хүлээп алырын чарлап тур:

1. Дирижер-хор салбыры.
2. Чоннуң хөгжүм хекселдери (баян, аккордеон, домра, дошпулуур, гитара).
3. Национал хөгжүм хекселдери (игил, чанзы, чадаган, бызаанчы, дошпулуур).
4. Фортепиано салбыры.
5. Хөгжүм теориязы.
6. Клуб салбыры (үдекчи баянист, хореография).
7. Уран чурулга салбыры.
8. Библиотека херээ.

Бүгү тускай эртемнер аайы-биле кирерин күзээннер-биле чугаа (собеседование) кылыр. Хөгжүм болгаш клуб салбырларына кирерин күзээннерниң хөгжүм талазы-биле дараазында үүлдерин хынаар: сагынгыры, утпазы, доктаадыычалы, дыңнап билири, ритм, үнү. Ынчаарга уран чурулга салбырына кирерлер чурулга талазы-биле бажыңга кылган ажылдарын эккээр, библиотека салбырына кирерлерниң бижимел талазы-биле ниити билиин хынаар: библиотека ажылдакчызы болуп шыдаар шинээзин.

Хөгжүм, уран чүүл, клуб салбырына хүлээп алыры-биле шилиттингеннер тускай эртеминиң, орус азы тыва дыл талазы-биле кирериниң шылгалдаларын (диктант) дужаар. Ынчаарга библиотека салбырына кирерлер орус азы тыва дыл талазы-биле бижимел-биле кирериниң шылгалдазын (диктант), орус дыл база литературага аас-биле шылгадыр.

Кирериниң шылгалдаларын бо чылдың июль 4-тен эгелеп тускай ортумак өөредилге черлеринге хүлээп алырының программазын болгаш чурумун ёзугаар дужаар.

Хүлээп алыышкын комиссиязы 1994 чылдың июль 1-ден эгелеп ажылдаар.

Консультацияларны июль 1-ден 4-ке чедир чорудар.

Кичээлдер сентябрь 1-де эгелээр.

Стипендияны ниити чурум ёзугаар төлээр.

Чаагайжыдыр туттунган ниити чурталга бажыңы училищеде бар.

Училище директорунуң адынга дараазында документилерни кожар: долу азы долу эвес ортумак билиниң дугайында аттестаттың боду, № 086У майык ёзугаар эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептериндан ушта бижилге, 3-4 хемчээлдиг 4 фото-чуруктары, өг-бүле байдалының дугайында шынзылга.

Кирерин күзээннер кажан училищеге келгеш, төрүттүнген дугайында херечилелин азы паспортун, шериг биледин азы бижидилге херечилелин эккээр.

Тайылбырны дараазында адрес ёзугаар хүлээп алыышкын комиссиязындан алыр: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 2, кабинет № 40, телефону 3-29-25.**

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

Дараазында чүүлдерни садып алыкчыларга сүмелеп турар: «Беломорканал» деп папиросту мөөңү-биле садар, бир хаптың өртээ 140 рубль, «Москвич» автомашинаның кузов кезээ болгаш дугуйлар дискалары, 1,5 куб ыяш (чонган чудук), «Воронеж-4» деп ишкир установка, суксун аймаан соодар «ОН-30-2» деп соодукчу, «Бүгү Тыва» деп телефон дептери (бирээзиниң өртээ 50 руб.), демир болгаш пластмасстан кылган савалар, белен демир хана-карактар, садыг үлгүүрү, ону чыып эптээр, хоорай төвүнде чаагайжыдыр кылдынган 2 өрээлдиг квартира.

Телефону: 3-35-44 (эртенгиниң 9-тан 18 шакка чедир).

ҮНҮШ ҮЗҮН САДЫП АЛЫҢАР!

«Сибирь агросадыг» акционер ниитилел үнүш үзүн доскаарлары-биле кады (доскаарларны ындыг доскаарлар-биле орнажыр) складтан садып турар. Ол ышкаш шампанское, коньяк деп арагаларны, даштыкы бүдүрүлгениң водка аймаан база сайгарып турар.

Тайылбыр алыр телефону 3-65-54.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады Мөңге Диинмеевич Кара-Салдың кадайы

Александра Думбаевна КАРА-САЛДЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды Тыва Республиканың Дээди Хуралы депутатка илергейлеп тур.

Спорт Дыштанылга

ЧЭЭРБИГИ МАСТЕР

Апрельдиң эге хүннеринде Красноярск крайның Шарыпово хоорайга ча адарынга Россияның аныяктар аразынга чемпионады болуп эрткен. Аңаа бистиң чурттуң 17 ангы-агы черлериндеН ниитизи-биле 80 ажыг спортчу киришкен. Бистиң республиканы Кызылдан спорт мастеринге кандидат Александр Чадамба, Танды кожуундан бирги разрядчылар Аяс болгаш Михаил Оюннар чемпионатка төлээлээннер.

Маргылдааның баштайгы ийи хүнүнде киржикчилер 18 метр хемчээлге 30 согунну адып маргышканнар. Ооң түңнели-биле бирги-ийиги черни Тываның спортчузу Александр Чадамба ээлээр аргалыг болган. Ооң аткан саны — 284. Эрткен чылдың аныяктар аразынга делегей чемпиону Чита чурттуг Баир Баденовтуу-биле деңг болган. Бо ийи спортчунуң түннели өске киржикчилерден көскүзү-биле бедик болганын демдеглээр апаар. Мындыг аргабиле Кызылдың башкы институдунуң бирги курсчузу А. Чадамба спорт мастери деп атты чедип алган. Тываның ча адарынга 20 дугаар мастери. Бо 17 харлыг ча адыкчызының тренери — Вячеслав Намчыл-оол.

Чемпионаттың сөөлгү хүнүнде аныяк спортчулар КД-2 деп мергежилгеге база күжүн шенешкеннер. Ол мергежилгениң кол утказы — 32 киржикчини ийи-ийи кылдыр чаргаш, тыва хүрештеө ышкаш, сөөлүнде 2 кижи арткыже чедир маргыштырары. Маная база-ла А. Чадамба 3 кижини чиигиг-биле ажып эрткеш, дөрт дугаарында жеребьевка аайы-биле ол-ла Б. Баденовка таваржы берген. Демисел кончуг чидиг, көрүштүг болган. Дуржулга талазы-биле бедик, ча-согун хандырылгазы-биле эки чепсегленген Б. Баденов улуг бергедээшкин-биле бистиң спортчувусту ажар аргалыг болган. Ол 120 сандан 116-ны аткан. А Александр 114 санныг болуп, Баирге ийи сан алыскан. Түңнелинде бо мергежилгеге бирги черни Иркутск чурттуг спорт мастери Евгений Чикалин алган.

Маргылдаанын түңнелин сайгарып чугаалажып турда, Россияның аныяктар талазы-биле шилиндек командазының тренер-специалистери бистиң тыва спортчувус А. Чадамбаның спортчу мергежилиниң бедээнин, сөөлгү үеде маргылдааларга киржип турарының түңнелдериниң өзүп турарын демдеглеп турганнар. Бо чылдың август 23-28 хүннеринде Италияда Вальсукано хоорайга аныяктар аразынга делегей чемпионады болуп эртер. Анаа Россияны 4 оол, 4 уруг төлээлээр.

Шарыповога болган чурттуң чемпионадының түңнели-биле тренерлер чөвүлели эң шыырак болган 8 оол, 8 кыс спортчуларны шилип алганнар. Олар үстүнде адаанывыс улуг маргылдаага туда белетекнип кижилер ол. Август айга чедир бо ча адыкчылары элээн каш шилилде маргылдааларга киржирлер. Ол «шилилге — шүүрну» ажып эрте бээр деп идегел бистиң спортчувус А. Чадамбада бар. Делегей чемпионадынче чоруур путевка дээш ажыл спортчунуң-даа, ооң тренерININ-даа мурнунда улуг.

Тывадан Шарыповога маргылдаага киришкен ийи өске оолдуң хар-назыны ам-даа бичии, спортчу белеткели чаа-ла быжыгып олурар. Аяс биле Михаил Оюннар тус-тузунда 14, 13 харлыглар. Бо болза аныяк ча адыкчыларының республикадан дашкаар бир-ле дугаар киришкен улуг маргылдаазы болуп турар. Ындыг турбуже Аяс Оюн 32 шыырак спортчунуң аразынче кирген. Тренер Евгений Тутатчиковтуң өөреникчилеринге бо чемпионат кончуг ажыктыг, солун болуп, келир үедеги спортчу белеткелинге улуг идиг болган дээрзинге чигзиниг турбас.

Бинлдей КААДЫР.

ХООЧУННАР МАРГЫШКАННАР

Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик кожууннарның база Ак-Довурак хоорайның 40 хардан өрү назылыг хол бөмбүкчүлериниң аразынга маргылдааны Кызыл-Мажалыкка эрттирген. Бо маргылдаага Чөөн-Хемчиктин Шеми, Хорум-Дагдан, кожууннуң шилиндек командазы, Барыын-Хемчикте Ак-Довурак хоорайның, Шекпээрниң, Кызыл-Мажалыктың командалары киришкен.

Маргылдааны Тыва Республиканың улустуң чогаалчызы Салим Сазыгович Сүрүң-оолдуң 70 харлаанынга тураскаатган. Чөөн-Хемчик кожуундан келген командаларны Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады Макар Донгак организастап алгаш, маргылдаага киришкен. Маргылдааның түңнелинде, бирги черни Хорум-Дагның, ийигизин — Чөөн-Хемчиктин, үшкүзүн Ак-Довуракның командалары алган. Тиилекчилерни тус-туста 60 муң, 50 муң, 30 муң рубль-биле Барыын-Хемчиктиң спорт комитеди шаңнап, мактаан.

Бо маргылдаага хоочун хол бөмбүкчүлери Чөөн-Хемчиктен Макар Донгак, Хорум-Дагдан Кошкар-оол Куулар, Ак-Довурактан Аспан Монгуш, Шекпээрден Эрес-оол Сат олар эң чараш ойнаанын көрүкчүлер магадап көргеннер. Бо кожа кожууннарның хоочуннары моон соңгаар-даа күжүн шенежип ойнап турарын дугурушканнар.

Тава-Самбу САРЫГЛАР.

САМАГАЛДАЙ ШЫДЫРААЧЫЛАРЫ

Сөөлгү үеде Тывада шыдыраа спорту кожууннарда сайзырап турарын солуннарның арнындан бо-ла номчуп болур. Ол дыка өөрүнчүг бооп турар. Спорттуң кандыг-даа хевиринге хөй кижи сонуургалдыг, массалыг болган тудум оон шыырак спортчулар үнер болгай.

Чоокта чаа Самагалдай суурнуң 1994 чылда шыдыраага чемпиону ат дээш маргылдаа болган. Суурнуң 11 шыырак эр шыдыраачызы ойнаан. Аңныыр-тывыш ажыл-агыйының ажылчыны Сергей Монгуш алыр ужуррлуг 10 сандан 8 санны алгаш, чемпион атка төлептиг болган. Ийиги болгаш үшкү черлерни кожууннуң хереглекчилер ниитилелинин ажылдакчылары Сергей Санчы биле Зайцев Майдыо дараалаштыр алганнар.

Суурнуң чемпионун иртбиле шаңнаан, ийиги, үшкү черлерни ээлээн ойнакчыларга стол шактарын, акша шаңналдарын тывыскан.

Суурнуң херээженнериниң аразынга бирги черни Чечек Куулар (эмнелгеден), ийигизин ооң дуңмазы Любовь Куулар (№ 2 яслиден) алганнар. Суурнуң шыдыраачылары ам удавас болур кожууннуң шыдыраа фестивалынга белеткенип турарлар.

Ю. ОНДАР.
Тес-Хем кожуун.

ЮБИЛЕЙГЕ

1994 чыл Тыва Республикага база бир төөгүлүг чыл болур. Чүге дээрге Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 80 чыл ою. Тыва Арат Республиканың эки туразы-биле Совет Социалистиг Республикаларның составынга каттышканындан бээр 50 чыл ою бо чылын болур болгай.

Мен ам 78 харлыг пенсионер Кызыл хоорайда чурттап, ооң агаарын тынып, арыг сүүн ижип турар мен. Ынчангаш мээн бүгү чурттакчы чондан дилээрим болза, юбилейлерге чедиишкинниг ужуражыр дээш эки ажылдап, хоорайывысты чараш-чаагай, чайыннанып турар кылдыр аштап, арыглаалынар. Ыяштардан, чечектерден тарып алгаш, өй-шаанда суггарып, ажаалыңар. Бистиң хоорайывысты эрткен-дүшкеннер, келген аалчылар мактап, хонуп-дүжүп эртер кылдыр арыгсилиг болдураалынар.

Эш-өөрлер, чурттакчы чон мээн бо санал-дилээмни үнелээр боор деп артым.

Михаил ЧАМЫЯН.
Күш-ажылдың хоочуну.

ӨГ-БҮЛЕ КОМАНДАЛАРЫ

Республиканың волейбол федерациязы өг-бүле командаларының аразынга бирги чер дээш маргылдааны Кызылда «Автомобилист» спорт комплекизинге организастап эрттирген.

Ук маргылдаага Кызылдан болгаш кожууннардан эллээн каш командалар киришкен.

Эрзин кожууннуң Нарын суурунда хоочун волейболист Маннай Кылгыдайның өг-бүле командазы бо маргылдаага эки белеткелдиин бадыткап, бирги черни ээлээн.

Улуг-Хемниң Шагаан-Арыгдан Дөтпе Кызыл-оолдуң болгаш Кызылдан Алексей Очурнуң өг-бүле командалары ийиги-үшкү черлерни тус-тузунда ээлээн.

Бо маргылдааларга хоочун спортчулар Сүүр-оол Ондарның, Владимир Сүге-Маадырның өг-бүле командалары база солун, чараш оюннарны көргүскен.

Өг-бүлелер аразынга шак мындыг солун оюннарны организастаары кончуг ажыктыг дээрзин утпайн, ону улам сайзырадып, массалыг болдурары чугула.

Николай КУВЕЗИН.
Маргылдааның судьязы.

МАРГЫЛДАА

Шыдыраа оюнунга Улуг-Хем кожууннуң бирги чери дээш башкылар аразынга маргылдаа Шагаан-Арыг хоорайга болуп эрткен. Аңаа киришкен он шыдыраачылардан бирги черни, кымгадаа уттурбайн, хоорайның № 1 школазының башкызы Далай-оол Калбак алза чогуур 9 санны бүзүрелдиби-биле алгаш, чемпион атка төлептиг болган.

Ийиги черни ОПТУ-8-тиң башкызы Николай Сат, үшкүзүн кожууннуң өөредилге килдизинин ажылдакчызы Кызыл-оол Дөтпе тус-туста алганнар.

Балчий-оол ОНДАР.

ЮБИЛЕЙЛИГ КОНЦЕРТ

Россияның болгаш Тыва Республиканың улустуң артизи, композитор **Алексей Бактаевич ЧЫРГАЛ-ООЛДУҢ** төрүттүнген хүнүнден бээр 70 чылынга тураскаатган юбилейлиг концерт 1994 чылдың апрель 23-те В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрынга кежээкиниң 17 шакта эгелээр.

Концерт программазынга киржирлер: Тываның күрүнениң ыры болгаш танцының «Саян» ансамбли, Тываның симфониктиг күрүне оркестри, хөгжүм-шин театрының артистери болгаш ыраажылары.

Билеттерни филармонияның болгаш театрның кассаларында садып турар. Билет өртээ — 1000 рубль.

КИНО

АПРЕЛЬ 21-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Үнүп олурар Хүн» (АКШ, 2 сериялыг) 9.30, 11.50, 14.10, 16.30, 18.50, **Видеозалга: «Коргуш чок пар»** (АКШ) 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.10 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Бүгү чурумнар ёзугаар истелге» (Италия) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ынакшыл дээш качыгдал-чидириг» (Индия, 2 сериялыг) 15.00, 18.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хөме боолаашкын» (АКШ) 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

АГААР

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, бичии чаар. Соңгу-барыын күктен хаттың күжү секундада 9-14 метр, чамдык кожууннарга 15-20 метр челер.

Агаарның температуразы үндүс 11-16 градус, чамдык кожууннарга 2-7 градус чылыг болур. Дүне 3-8 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 9-14 метр чедер.

Хүндүс 11-13 градус чылыг, дүне 3-5 градус соор.

Үшкү хевирниң агаары. Кадыы кошкак кижилерге эмчиниң хайгааралы херек хүн.

Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 100. Индекс 667000.

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.

Тургузукчулары ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАА болгаш «Шын» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы) А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы) Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер—3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улетпур — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндурукчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга комитединин чанында парлалганын, медээлериниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тыва Республикада хайгаарал чеинге бурутктеттинген.

Бурутктеттинген дугаары — Т-00007.

Солуннарда парлаттынган материалдарның, авторларының бодалдары редакцияның туруму-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары саннары болгаш өске-даа дыннадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы — 21.690. Индекс 54240. Чагыг № 36—132.